

ATILA PEJIN:
Prevod na srpski: Viktorija Šimon Vuletić

JEVREJI BAČKOG POTISJA
U PERIODU OD 1941. DO 1944. GODINE

PEJIN ATTILA:

A BÁCSKAI TISZA MENTE
ZSIDÓSÁGA 1941–1944-BEN

A „kerek” évforduló mindig jó alkalom és lehetőség arra, hogy visszatekintsünk az elmúlt éveknek a témával kapcsolatos kutatási eredményeire, ezzel együtt pedig megvizsgálhassuk, hogy az adott esemény milyen helyet, szerepet kapott, foglalt el emlékezetünkben, hiszen a közösségi emlékezés nem spontán, az utóbbi évtizedekben gyakran civil kezdeményezésre történik, és ha nincs támogatottsága a politikai közösség (község, állam) részéről, sajnálatos módon gyakran elerőtlenedik, sőt elhal. A kettő ugyanis (a történetírás és az emlékezés) nem szükségszerűen egyidejű, párhuzamos folyamat. Egyszermind mindkettő megerősítése (egyfajta számvetés, revízió) szükséges.

Ha azt vizsgáljuk, mennyire volt jelen a holokauszttémája a jugoszláviai történetírásban, azt kell mondanunk, hogy szinte csak marginálisan.¹ Miután a háborús bűnöket vizsgáló tényfeltáró bizottságok meghallgatták a túlélők, valamint a szemtanúk elbeszéléseit, összeállították elsődleges jelentéseiket.² Elmélyültebb levéltári kutatásokra viszont csak akkor kerülhetett sor, amikor az 1950-es években fokozatosan kiépült a levéltári hálózat, s akadtak történészek, akik felvállalták a kérdés feltérképezését. Ekkor azonban már egy alakulóban levő ideológiai szemlélet következtében a tanulmányok a fasizmus többi áldozat-

¹ Ennek okait részben tudjuk, részben csak sejtjük — ez a téma is megérne egy kutatást (tanulmányt). Persze döntően közrejátszott a megszállók elleni országos szintű fegyveres ellenállás (népfelszabadító háború), aminek következtében a háború után a délszláv népek megszabadulhattak mindenféle bűntudattól annak ellenére, hogy a lakosság egy része kollaborált a megszállókkal.

² Ezek egy része sajnos kiadatlan maradt. Ritka kivétel a Zdenko Levntal szerkesztette kötet (lásd az irodalomjegyzéket), mely azóta már túlhaladott, de kellő kritikával még mindig megkerülhetetlen kiindulópont a témában kutatni szándékozó történészek számára, annál is inkább, mert sokáig ez volt az egyedüli kiadvány, mely elkülönülten vizsgálta a második világháborús zsidó áldozatokat.

„Okrugle” godišnjice su uvek dobra prilika da se rezimiraju rezultati istraživanja kojim smo se bavili tokom prethodnih godina, a samim tim i da se utvrdi kakvo mesto i ulogu određeni događaj zauzima u našem sećanju, budući da kolektivno sećanje ne nastaje spontano, štaviše, tokom proteklih decenija često ga je podsticalo delovanje civilnog sektora. Osim toga, ukoliko ne uživa podršku političke zajednice (opštine, države), u mnogim slučajevima nažalost dolazi do zanemarivanja ili čak potpuno zaborava nekih istorijskih događaja. Pisanje istorije i sećanje na istorijska zbivanja nisu neminovno istovremeni i paralelni procesi. Da bi i historiografija i kolektivno sećanje bili jače utemeljeni, neophodna je neka vrsta rezimiranja i revizije.

Ukoliko se u istraživanju bavimo pitanjem u kojoj meri je tema holokausta bila prisutna u jugoslovenskoj istoriografiji, moramo da zaključimo da se radi o marginalnoj pojavi.¹ Nakon što je Komisija za istraživanje i utvrđivanje ratnih zločina saslušala priče preživelih logoraša, kao i svedočenja očevidaca, sastavljeni su prvi bilteni.² Ozbiljnija arhivska istraživanja su međutim došla na red tek formiranja mreže istorijskih arhiva tokom pedesetih godina prošlog veka, kao i pojavljivanjem istoričara koji su se prihvatili zadatka da istražuju ovu temu. Istovremeno je po-

¹ Razloge za to delimično poznajemo, a delimično samo naslućujemo; ova tema bi zaslužila posebno istraživanje i naučni rad. U tome je, naravno, ključnu ulogu odigrala činjenica o oružanom ustanku protiv okupatora (narodnooslobodilački rat) što je za posledicu imalo da su južnoslovenski narodi nakon rata mogli da se oslobode bilo kakve griže savesti, uprkos tome što je jedan deo stanovništva saradivao sa okupatorima.

² Jedan deo tih radova nažalost nikada nije objavljen; redak izuzetak predstavlja tom koji je uredio Zdenko Levntal (vidi spisak literature) i koji je od tada već prevaziđen, iako s dozom kritičnosti još uvek predstavlja nezaobilaznu početnu tačku za istoričare koji nameravaju da istražuju ovu temu. Posebno ako uzmemo u obzir da je dugo vremena ovo bilo jedino izdanje koje se jevrejskim žrtvama tokom Drugog svetskog rata bavilo kao izdvojenom temom.

tával együtt tárgyalták a zsidókat is.³ Módszertanilag ez talán indokolt volt, de megkerülte azt a tény, hogy a holokaust nemcsak a zsidóság, hanem Európa történetében is sok tekintetben egyedülálló fenomén volt, gondolván itt elsősorban a tervszerűsége, szervezettsége vagy akár a népirtásnak a szinte „iparszerű” megvalósítására. Születtek ebben a korszakban helytörténeti kiadványok is, melyek egy-egy település áldozatait vették számba, de hasonló szemlélettel.⁴ Ilyen körülmények között a Jugoszláviai Zsidó Hitközségek Szövetsége az 1950-es években ambíciózus, szinte lehetetlennek tűnő projektumot próbált meg felvállalni: létrehozni egy dokumentációs központot, mely nemcsak a holokaust történetét kutatja, hanem a jugoszláviai zsidóság történetét, kultúráját általában. Ezt annak ellenére próbálta megvalósítani, hogy a holokaust, valamint (kismértékben) a szervezett aliják következtében a mintegy 60.000 zsidónak a háború után alig egytizede élt az új Jugoszláviában, s ez a lélekszám nyilván nem volt képes kellő számú szakemberi gárdáról gondoskodni a feladathoz. A dokumentációs központ álma nem is valósult meg, viszont belgrádi székhellyel létrejött a Zsidó Történeti Múzeum, mely – úgy-ahogy – valamilyen intézményes keretet adott a kutatásoknak, valamint évi rendszerességgel publicisztikai pályázatot hirdetnek memoárok, tanulmányok, monográfiák megírására, s a beérkező pályamunkákat tanulmánykötetekben jelentették meg (*Jevrejski Almanah, Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*). Ezek

³ Tipikus példája ennek a mi témánkat is jelentősen érintő, Josip Mirnić által közölt tanulmány (lásd az irodalomjegyzéket).

⁴ Ezek többnyire csak az áldozatok névsorát, haláluk idejét, helyét, körülményeit közölték, például Dobos János munkája (lásd az irodalomjegyzéket), s inkább csak kivételként járult ehhez elemző tanulmány is. Viszont úgy gondolom, hogy Nestor Vukov adatai, illetve magyarkanizsai áldozatokat tartalmazó jegyzékeihez hasonlóan másutt is maradtak kiadatlan kéziratok.

čela da se oblikuje i ideloška matrica, što je posledično dovelo do toga da se pitanje Jevreja istraživalo zajedno sa ostalim žrtvama fašizma.³ Metodološki je takav pristup možda i bio opravdan, ali je istovremeno gubio iz vida činjenicu da je holokaust po mnogim aspektima predstavljao jedinstven fenomen, ne samo u istoriji jevrejskog naroda nego i cele Evrope, imajući na umu prvenstveno samu isplaniranost, organizovanost i takoreći „industrijsko” sprovođenje genocida. Vremenom su napisane i lokalne istoriografije u kojima se navodi broj žrtava u pojedinim naseljima, ali je ideološki pristup bio identičan.⁴ Usred takve situacije je Savez jevrejskih opština Jugoslavije pedesetih godina prošlog veka pokušao da se prihvati ambicioznog, takoreći neostvarljivog projekta: da stvori dokumentacioni centar koji se u istraživanju neće baviti isključivo istorijom holokausta, nego uopšteno i istorijom i kulturom jugoslovenskih Jevreja. Bili su spremni da ostvare ovu nameru uprkos činjenici da je zbog posledica holokausta, a delom i zbog organizovanog iseljavanja u Izrael, od nekadašnjih 60.000 Jevreja u novonastaloj Jugoslaviji nakon rata ostalo da živi jedva jedna desetina nekadašnjeg jevrejskog stanovništva, a tako mala zajednica očigledno nije bila u mogućnosti da obezbedi dovoljan broj stručnih ljudi koji bi sproveli ovakav zadatak. San o dokumentacionom centru se nije ostvario, međutim, osnovan je Jevrejski istorijski muzej sa sedištem u Beogradu, koji je kako-tako omogućio da se istraživanja vrše u institucionalnim okvirima, raspisujući istovremeno jednom godišnje književno-publicistički konkurs za izdavanje

³ Tipičan primer toga predstavlja studija koju je objavio Josip Mirnić (vidi spisak literature) i koja se tesno vezuje i za naš rad.

⁴ Tu se prvenstveno radi o spisku imena žrtava, objavljeni su vreme, mesto i okolnosti njihove smrti, kao na primer u radu Janoša Doboša (vidi spisak literature) čiji analitičko delo prvenstveno predstavlja redak izuzetak. Smatram međutim da slično kao i podaci Nestora Vukova u spisku žrtava u Kanjiži i na drugim mestima se mogu naći neobjavljeni rukopisi.

az írások igen vegyes színvonalúak voltak, de közülük több megkerülhetetlen a kutatók számára.⁵ Noha Nyugaton az Eichmann-per nyilvánosságának köszönhetően megkezdődött a holokausztkutatás, és történészek generációi mindmáig foglalkoznak a témával, a kelet-közép-európai országokhoz hasonlóan Jugoszláviában is elmaradtak a szisztematikus, állami szintű intézményes kutatások (vagy legalábbis nem voltak szembetűnőek).⁶

Jugoszlávia szétesésével és a rendszerváltással megszűnt az ideológiai háttér is, a népfelszabadító háború, a fasizmus elleni harc, illetve a fasizmus áldozatainak kultusza, és ezzel együtt a zsidóság szenvedéstörténete is feledésbe merült, bár a kilencvenes években (s itt-ott ma is) a témát nem egyszer állították a napi politika szolgálatába, amikor felvetődött a népirtás fogalma. Emiatt Szerbiában a jövőben sem számíthatunk jelentősebb változásra, s a témáról továbbra is elsősorban a belgrádi Zsidó Múzeum igen rendszertelenül megjelenő tanulmányköteteiben olvashatunk.⁷

Tanulmányunk szempontjából – mivel Bácska 1941 és 1944 között újból Magyarországhoz tartozott – fontos megemlíteni, hogy Magyarországon más a helyzet. A

⁵ A múzeum kiadványaként, de külön kötetben jelent meg Jaša Romano munkája is (lásd az irodalomjegyzéket), mely nagyon sok új adaléket tartalmazott, de a vajdasági (különösen pedig a bácskai) eseményekről még mindig nagyon keveset közölt. Ebben közrejátszott az is, hogy ehhez magyarországi kutatásokra is szükség lett volna, s talán a nyelvtudás hiánya.

⁶ Tomislav Žigić és Miodrag Milić 1989-ben megjelent könyve (lásd az irodalomjegyzéket) ritka kivételnek számít, ám jellemzően ez is sommásan az auschwitz-i jugoszláv foglyokkal foglalkozik.

⁷ Drago Njegovan könyvét (*Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja*. Novi Sad, 2011.) e tanulmány megírásáig nem volt módom elolvadni, így véleményt sem mondhatok róla.

memoara, naučnih radova i monografija. Radovi pristigli na konkurs štampani su u posebnim izdanjima. (*Jevrejski Almanah, Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*). Iako su radovi koji su pristizali na konkurs po kvalitetu bili vrlo neujednačeni, neki od njih i danas predstavljaju nezaobilazno štivo za svakog istraživača.⁵ Dok je u međuvremenu u zapadnoj Evropi, zahvaljujući Ajhmanovom sudenju koju je pratila javnost, pokrenuto istraživanje holokausta koje traje i dan danas kroz angažovanje novih generacija istoričara, u zemljama srednje i istočne Evrope, slično kao i u Jugoslaviji, izostala su sistematična istraživanja koje bi vršile državne institucije (ili pak nisu bile uočljive).⁶

Raspadom Jugoslavije i promenom društvenog uredenja nestala je i ideološka pozadina, a time i kult narodno-oslobodilačkog rata, borbe protiv fašizma i žrtava fašizma. Promenom ideologije je istovremeno potonulo u zaborav i stradanje Jevreja, bar tokom devedesetih godina (tu i tamo i danas), a tema holokausta je u više navrata upotrebljavana u dnevno-političke svrhe tokom javnih diskusija o samom pojmu genocida. Zbog svih navedenih činjenica nije realno očekivati da će u budućnosti u Srbiji da bude ozbiljnijih promena vezanih za ovu temu, o kojoj i dalje možemo da se obavestavamo prvenstveno iz neredovnih naučnih izdanja Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu.⁷

⁵ Kao poseban tom muzejskog izdanja objavljen je rad Jaše Romanova (vidi spisak literature) koji sadrži mnogo novih činjenica, ali o vojvodanskim (a posebno o bačkim) dešavanjima ima još uvek malo podataka. Razlog za to je verovatno nemogućnost da se istraživanje vrši i u Mađarskoj, a možda i nepoznavanje jezika.

⁶ Knjiga Tomislava Žigića i Miodraga Milića objavljena 1989. godine (vidi spisak literature) spada u retke izuzetke, ali je karakteristično da se i ona uopšteno bavi jugoslovenskim zarobljenicima u Aušvicu.

⁷ Knjigu Draga Njegovana (*Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja*. Novi Sad, 2011) do okončanja ovog rada nisam imao prilike da pročitam, te ne mogu ni da dam mišljenje o njoj.

rendszerként itt sem volt támogatottsága a holokauszt-kutatásnak, ám a kilencvenes évektől napjainkig a történészek közül többen elkezdtek foglalkozni ezzel a témával (is), nemcsak egyéni indíttatásból, hanem akár egy kutatási projektum részeként, a Holokauszt Emlékközpont felállításával pedig nemcsak emlék(ez)helyet, hanem – elvileg – rendszergazdát is rendeltek a magyarországi holokauszt dokumentálásához, kutatásához.⁸

Azok tehát, akik ma a magyar holokauszt vajdasági (bácskai) vonatkozásait vizsgálják, leginkább a Magyarországon megjelent munkákban találnak eligazodást.⁹

A bácskai Tisza-vidék és zsidósága

Nyilvánvaló, hogy mind a bácskai, mind azon belül a Tisza-vidéki zsidóság nagy vonalakban beleilleszthető a történelmi Magyarország zsidóságának történetébe, az is tény azonban, hogy minden területnek, közösségnek megvoltak a maga kisebb-nagyobb jelentőségű specifikumai.¹⁰ Természetesen itt nem szólhatunk részletesen erről

⁸ Különösen ki kell emelni a magyar származású, Amerikában élő Randolph Braham bibliográfiai és kutatói-publicisztikai munkásságát, hiszen egyfajta megtermékenyítő lendületet adott a magyarországi kutatásoknak is.

⁹ S persze szólni kell(ene) az Izraelben (elsősorban a Jad Vasemben) folyó munkáról, ám ennek publikálása részben számunkra nem érthető nyelven (ivritül) történik, érdemében tehát nem foglalkozhatunk vele.

¹⁰ Ebből kiindulva már a zentai zsidóság kutatásakor is felvetődtek mindazok a különlegességek, amelyek a Tisza-vidéki települések lakosságának egészét (s nem csupán a zsidóságot) érintették. Ezek figyelembevétel nélkül nem is lehetett volna sokoldalúan megvilágítani az itt élő zsidóság letelepedésének, boldogulásának történetét.

S aspekta našeg istraživanja, ako se uzme u obzir da je u periodu od 1941. do 1944. godine Bačka ponovo priključena Mađarskoj, važno je da se napomene da je u Mađarskoj situacija drugačija. Do promene režima ni tamo nije bilo podrške za istraživanje holokausta, međutim, od devedestih godina pa sve do danas brojni istoričari su počeli da se bave (i) ovom temom, ne samo iz ličnih pobuda, nego i kao segmentom nekog šireg istraživačkog projekta. Otvaranjem Memorijalnog centra posvećenog holokaus-tu, koji ima karakter spomen obeležja, istovremeno je u načelu utemeljeno i centralno mesto za dokumentovanje i istraživanje holokausta u Mađarskoj.⁸

Sledstveno tome, istraživači koji se danas bave vojvodanskim (bačkim) aspektima mađarskog holokausta, podatke za kojima tragaju najčešće nalaze u radovima objavljenim u Mađarskoj.⁹

Bačko Potisje i Jevreji

Nema sumnje da bački Jevreji, a time i Jevreji koji su živeli u Potisju, u grubim crtama mogu da se smatraju delom sveukupne istorije Jevreja na području tzv. istorijske Mađarske, kao što je činjenica i to da su u zavisnosti od

⁸ Posebno treba da se naglasi bibliografski i publicističko-istraživački rad Randolpha Brahama, poreklom iz Mađarske i nastanjenog u Sjedinjenim državama, budući da je svojim delom inicirao istraživanja i u Mađarskoj.

⁹ Neophodno je da se pomene i rad koji se odvija u Izraelu (prvenstveno u Jad Vašemu), međutim te publikacije su na jeziku koji ne razumemo (ivrit) stoga nemamo mogućnosti da se bavimo njima.

az egyébként igen érdekes történelmi-területi keretről, néhány mondatban azonban szükséges ismertetni.

A török ellen vívott felszabadító háború során (a sorsdöntő zentai csata, illetve a karlócai béke után) Bácska felszabadult az oszmán uralom alól. Miután az újabb háborúk eredményeképpen további területek (például a Temesi Bánság) felszabadítására is sor került, feleslegessé vált a tiszai határőrvidék, s ezek községeiből a bécsi udvar 1751-ben kiváltságos koronakerületet szervezett. A kiváltságok ekkor még csak a görögkeleti vallású, egykori határőrökre vonatkoztak, a vidék újratelepítésével azonban a katolikus magyarság létszámfölénybe került, ezért 1774-ben a privilégiumokat rá is kiterjesztették. Három község – Óbecse, Zenta és Magyarkanizsa – még mezővárosi kiváltságokat kapott, vásár- és piactartási joggal. Az első zsidók az 1770-es években kezdtek letelepedni a kerület községeiben, s a századforduló táján már kezdetleges felekezeti intézményrendszer (temető, imaházként használt épület) kiépítésébe fogtak, a 19. század közepéig pedig felekezeti iskolákat is nyitottak. Mozgásterük itt sem volt túl nagy, hiszen rájuk természetesen nem terjedtek ki a kiváltságok, a céhekbe sem engedték be őket, de szabadon kereskedtek, ebben ugyanis nemigen akadt konkurenciájuk, és bizonyos hiányszakmákkal is foglalkozhattak, idővel pedig ők lettek a kisebb királyi haszonvételek bérlői is. Ilyenként a községek többsége nem gördített nagyobb akadályokat a letelepedésük elé, a felsorolt foglalkozásokból eredően pedig közülük kerültek ki az első vállalkozók is.

Az 1848-49-es események különösen tragikusan érintették a vidéket, hiszen 1849 januárjában Bácskát védtelenül hagyták a szerb csapatok előtt, és mivel a községek

odredenog područja, kao i od konkretne zajednice, svuda postojale veće ili manje posebnosti.¹⁰ Razumljivo je da na ovom mestu ne možemo da govorimo o inače vrlo zanimljivim istorijsko-geografskim okvirima, međutim moramo da ih predočimo u nekoliko rečenica.

Nakon što je usled novih ratova na red došlo oslobađanja i ostalih teritorija (npr. Tamiške županije), vojna krajina na Tisi je postala suvišna, a od tih opština je bečki dvor 1751. godine formirao privilegovani Krunski distrikt. Privilegije su se u to vreme odnosile samo na nekadašnje graničare pravoslavne veroispovesti. Ponovnim naseljavanjima opustošenih teritorija Mađari katoličke veroispovesti postali su vremenom brojačano nadmoćni, te su zahvaljujući toj činjenici 1744. godine privilegije date i njima. Tri opštine – Stari Bečej, Senta i Kanjiža dobile su i posebne privilegije davane trgovištima, što je podrazumevalo i pravo da se drže vašari i pijace. Prvi Jevreji počeli su da se naseljavaju u pojedine opštine okruga tokom 70-tih godina 18. veka, a krajem 18. veka krenuli su da izgrađuju i rudimentarni konfesionalni sistem institucija (jevrejsko groblje i zgradu koja je služila kao bogomolja). Do sredine 19. veka otvorili su i verske škole. Manevarski prostor im ni ovde nije bio previše širok, s obzirom da se privilegije na njih nisu odnosile, kao što nisu mogli da budu ni članovi esnafa. Mogli su slobodno da trguju, budući da u tome nisu ni imali neku ozbiljnu konkurenciju. Mogli su takođe da se bave i pojedinim deficitarnim strukama, a vremenom su počeli da iznajmljuju i manja kraljevska regalna prava. Zbog svega navedenog većinsko stanovništvo im

¹⁰ Već su se tokom istraživanja istorije Jevreja u Senti ocrtale sve te posebnosti koje su bile karakteristične za stanovništvo svih naselja Potisja (a ne samo Jevreja). Bez uzimanja u obzir svih tih razlika ne bismo ni bili u mogućnosti da osvetlimo istoriju naseljavanja i snalaženja ovdašnjih Jevreja.

többsége ellenállást tanúsított, itt-ott (Adán, Zentán) kegyetlen vérfürdőre került sor, és minthogy a magyar többségű települések zömében a zsidók – aktívan vagy passzívan, de – a magyar ügy mellett álltak, osztoztak a véráldozatukban is.¹¹

A koronakerület teljes mértékű felszámolására csak a kiegyezés után került sor. A volt kerületi községeknek – a kellő „megváltási díj” lefizetése után – viszonylag nagyméretű határuk volt, megindult a polgáriasodás, s ezzel egyidejűleg az itt élő, immár egyenjogúsított zsidóság is szabadon prosperálhatott. Az úgynevezett „zsidó kongresszus” utáni, felekezeten belüli szakadás következtében itt is megkezdődött a neológ, illetve az ortodox hitközségek külön szerveződése, ami azonban majd csak az első világháború után véglegesedett. Ortodox közösségek voltak Péterrévén, Moholon, Adán, Zentán és még Magyar-kanizsán is, ezenkívül (nem túl nagyszámú) haszid közösségek is jelen voltak ugyanezekben a településeken.

Mivel a Tisza menti települések lakossága többségében magyar volt, az itteni zsidók is magyar tudatúak voltak, Trianon után tehát nagy beilleszkedési nehézségekkel találták szemben magukat, emellett az új hatalom is bizalmatlan volt velük szemben. Válaszul különféle stratégiák közül választhattak: szövetkezni a szintén kisebbségbe került magyarsággal; integrálódni az országos zsidó közösségbe, vagy éppen elkülönülten élni tovább; fenntartani a kapcsolatot az „anyaországi” zsidósággal; bekapcsolódni a cionista mozgalomba; bekapcsolódni a kommunista mozgalomba... A választás gyakran generációs konfliktusokhoz vezethetett, hiszen az idősebbek, valamint a közép-

¹¹ Lásd: Pejin, 16–44. o.

pri naseljavanju nije stvaralo značajnije prepreke, a zahvaljujući prirodni navedenih zanimanja, prvi preduzetnici su takode bili Jevreji.

Događaji tokom revolucije 1848-49. godine predstavljaju prilično tragičan period u istoriji ovog kraja, budući da je u januaru 1849. godine Bačka ostala bez odbrane pred srpskim četama, a s obzirom da je većina opština pružila oružani otpor, došlo je mestimično do surovog krvoprolića (Ada, Senta). U velikom broju naselja sa većinskim mađarskim življem Jevreji su aktivno ili pasivno podržavali mađarske interese, s toga je krvoproliće i njih pogodilo.¹¹

Do potpunog rasformiranja krunskog okruga došlo je tek nakon Austro-Ugarske nagodbe. Postojeće opštine okruga su nakon plaćanja „otkupa” raspolagale sa relativno velikim atarom, dok je istovremeno krenuo i razvoj građanstva, a paralelno s tim je i već nastanjeni jevrejski živalj, sada već izjednačen u građanskim pravima, mogao slobodno da prosperira. Kao rezultat tzv. „jevrejskog kongresa”, koji je za posledicu imao konfesionalni rascep unutar jevrejskog korpusa, te je i na ovim teritorijama počelo posebno organizovanje neoloških i ortodoksnih verskih zajednica koje će se dovršiti tek nakon Prvog svetskog rata. Ortodokсне zajednice su se nalazile u Bačkom Petrovom Selu, Molu, Adi, Senti, ali i u Kanjiži. Pored toga postojale su u tim naseljima i ne previše brojne hasidske zajednice.

S obzirom da su Mađari predstavljali većinu stanovništva potiskih naselja, ovdašnji Jevreji su prihvatili mađarski identitet, zbog čega su se nakon Trijanonskog mirovnog ugovora suočili sa velikim teškoćama vezanim za integri-

¹¹ Vidi Pejin, 16–44.

korosztály ragaszkodott a magyar nyelvhez, kultúrához, a fiatalabbak pedig szívesen fogadták az újdonságokat, és könnyebben alkalmazkodtak, hiszen szinte beleszülettek, vagy legalábbis belenőttek az új helyzetbe. Ilyen körülmények között – igen képlékeny állapotban – érte a Tisza menti zsidóságot (is) az újabb világháború kitörése.

Helység	1840 (%)	1880 (%)	1910 (%)	1941 (%)
Ada	150 (2,1)	410 (4,2)	403 (3,2)	326 (2,4)
Bácsföldvár	95 (2,1)	181 (3,4)	98 (1,4)	32 (0,5)
Magyarakanizsa	112 (1,2)	371 (2,8)	266 (1,6)	222 (1,1)
Martonos	68 (1,5)	103 (2,0)	49 (0,8)	11 (0,2)
Mohol	68 (1,3)	186 (2,4)	181 (1,8)	103 (0,8)
Óbecse	99 (1,1)	570 (3,8)	594 (3,1)	234 (1,1)
Péterréve	180 (3,3)	293 (4,1)	425 (4,2)	324 (3,0)
Zenta	140 (1,0)	1082 (5,1)	1328 (4,5)	1432 (4,5)
Szabadka	284 (0,8)	1647 (2,6)	3539 (3,7)	3549 (3,5)
Újvidék	727 (4,2)	1141 (5,4)	2326 (6,9)	3621 (5,9)
Zombor	56 (0,3)	637 (2,6)	1017 (3,3)	1011 (3,1)

A Tisza-vidéki zsidóság számának alakulása településenként, összehasonlítva a nagyobb központokkal (Szabadka, Újvidék, Zombor)¹²

¹² Forrás: KEPECS JÓZSEF szerk.: *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Budapest, 1993, Központi Statisztikai Hivatal.

sanje u širu zajednicu. Osim toga i nova vlast je bila sumnjičava prema njima. Kao odgovor na novonastalu situaciju mogli su da izaberu jednu od nekoliko strategija: da stvaraju savezništvo sa Mađarima koji su takode postali manjina, da se integrišu u jevrejsku zajednicu u okviru države ili da i dalje žive odvojeno; da održavaju veze sa Jevrejima iz „matice”; da se uključe u cionistički pokret; da se uključe u komunistički pokret... Izbor je često dovodio do međugeneracijskih konflikata, budući da su stariji, kao i srednja generacija bili privrženi mađarskom jeziku i kulturi, dok su mlađi rado prihvatili novotarije i lakše su se prilagođavali, s obzirom da su se takoreći rodili u novim uslovima ili su bar bili srasli s njima. U takvom društvenom raslojavanju su (i) potiski Jevreji dočekali izbijanje Drugog svetskog rata.

Mesto	1840 (%)	1880 (%)	1910 (%)	1941 (%)
Ada	150 (2,1)	410 (4,2)	403 (3,2)	326 (2,4)
Bačko Gradište	95 (2,1)	181 (3,4)	98 (1,4)	32 (0,5)
Kanjiža	112 (1,2)	371 (2,8)	266 (1,6)	222 (1,1)
Martonoš	68 (1,5)	103 (2,0)	49 (0,8)	11 (0,2)
Mol	68 (1,3)	186 (2,4)	181 (1,8)	103 (0,8)
Stari Bečej	99 (1,1)	570 (3,8)	594 (3,1)	234 (1,1)
Bačko P. Selo	180 (3,3)	293 (4,1)	425 (4,2)	324 (3,0)
Senta	140 (1,0)	1082 (5,1)	1328 (4,5)	1432 (4,5)
Subotica	284 (0,8)	1647 (2,6)	3539 (3,7)	3549 (3,5)
Novi Sad	727 (4,2)	1141 (5,4)	2326 (6,9)	3621 (5,9)
Sombor	56 (0,3)	637 (2,6)	1017 (3,3)	1011 (3,1)

Rast broja jevrejske populacije Potisja po naseljima u poređenju sa većim centrima (Subotica, Novi Sad, Sombor)¹²

¹² Izvor: Kepecs András, ured.: *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Budapest, 1993.

A Délvidék visszacsatolása

A március 27-ei belgrádi németellenes, illetve a paktumhoz való csatlakozást ellenző tüntetés és az azt követő fordulat miatt Hitler Jugoszlávia lerohanásáról döntött, s ennek végrehajtásában Bulgária, Olaszország és Magyarország részvételére is számított. Miután április 10-én Zágrábban kikiáltották a Független Horvát Állam megalakulását – ez jó hivatkozási alap volt a revíziós törekvések megvalósítására, s „az örök barátságról” szóló szerződés felrúgására, tudniillik elkezdődött Jugoszlávia felbomlása és vele a trianoni határoké –, a 3. hadsereg a gyorshadtesttel április 11-én megindította a támadást, és néhány nap alatt elérte a Duna vonalát, vagyis a régi magyar határt. A jugoszláv hadsereg visszavonulása miatt csak szórványosan került sor tűzharcra visszamaradt fegyveres egyénekkel, kisebb csoportokkal („csetnikekkel”).

A katonai részvételért cserébe Magyarország megkapta Bácskát, a baranyai háromszöget és a Muravidéket (11.475 km²), vele az etnikailag igen heterogén lakosságot (1.030.000), melynek 39%-a magyar, 19%-a német, 16%-a pedig szerb volt. A zsidóság részaránya alig több mint 1% (11 445), jobbára tíz nagyobb településen elosztva.¹³

A katonai közigazgatás augusztus 16-áig tartott, majd sor került a polgári közigazgatás bevezetésére, Bácskát Bács-Bodrog megyébe tagolták be, ám a Délvidéket véglegesen csak december 16-án csatolták vissza.¹⁴ A polgári

¹³ Romsics, 251–252. Lásd még Braham I., 151–153. o.

¹⁴ Mirnić, 18–21. o.; Braham I., 152. o.

Pripajanje Južnih krajeva Mađarskoj

Zbog beogradskih antinemačkih demonstracija 27. marta, tačnije, zbog odbijanja da se zemlja pridruži Trojnom paktu, Hitler je odlučio da napadne Jugoslaviju, a u tom poduhvatu je računao i na učešće Bugarske, Italije i Mađarske. Nakon što su 10. marta u Zagrebu proglasili nastanak Nezavisne države Hrvatske – bila je to dobra osnova za ostvarivanje revizionističkih stremljenja, kao i za raskid ugovora o „večnom prijateljstvu”. Ovim činom je počeo raspad Jugoslavija, a time i trijanonskih granica – 3. armija je 11. aprila započela napad i za nekoliko dana stigla do linije Dunava iliti do nekadašnje mađarske granice. Zbog povlačenja jugoslovenske armije samo je sporadično dolazilo do okršaja sa zaostalim naoružanim pojedincima i manjim grupama („četnicima”).

Kao nagradu za vojno učešće Mađarska je dobila Bačku, Baranju i Prekomurje (11.475 km²), a time i etnički vrlo heterogeno stanovništvo (1.030.000), od kojeg su 39 % predstavljali Mađari, 19 % Nemci, a 16 % Srbi. Postotak Jevreja je jedva prelazio 1 % (11.445) uglavnom podeljenih u deset većih naselja.¹³

Vojna samouprava trajala je do 16. avgusta, a zatim je uvedena civilna samouprava. Bačku su uvrstili u županiju Bač-Bodrog, ali je do konačnog prisajedinjenja Južnih krajeva došlo tek 16. decembra.¹⁴ Uvođenjem građanske

¹³ Romsics, 251–252. Vidi još Braham I., 151–153.

¹⁴ Mirnić, 18–21.; Braham I., 152.

közigazgatás bevezetésével ezekre a területekre is kiterjesztették az úgynevezett „zsidótörvényeket” (a harmadik augusztus 8-án lépett életbe), ami nyilvánvalóan sokként hatott az itteni zsidóságra, hiszen itt érvényesítésük nem fokozatosan, hanem egyidejűleg történt, és bár a zsidók nyilván tudtak róluk, nem voltak rájuk felkészülve.

Mindez nem azt jelenti, hogy már a katonai közigazgatás alatt, illetve a polgári közigazgatás első hónapjaiban nem történtek zsidóellenes atrocitások. Szórványosan már a bevonuláskor is voltak zsidó áldozatok, többnyire annak ürügyén, hogy a „csetnik” ellenállás-lövéldőzés helyenként zsidó házakból érte a katonákat, a következő hetekben pedig a területek pacifikálása okán, túlkapások, visszaélések következtében.¹⁵ A miskolci (19.) dandárnak, ezen belül a 43. gyalogezred csapatainak 1941. április 13-ai bevonulásáról így tudósítottak:

„Amint az ezredes [Haynal Alajos] autója a vasútállomás épületét elhagyva a Szabadkai utca és a gypeszél kereszteséhez ért, a szomszédos zsidó- és dobrovoljácházak padlásáról hirtelen závorszerű gépfegyver- és puska-tűz fogadta.”¹⁶

A „megbízhatatlan” elemek, továbbá az 1918 előtti időszakra visszamenőleg honosságukat bizonyítani nem tudó (főleg délszláv vagy zsidó) lakosok összegyűjtésére

¹⁵ A katonákat nagyobb ellenállásra készítették fel, tehát eléggé felajzott állapotban élték meg a bevonulást, némely egységben igazi tömeghisztéria uralkodott, talán innen a több helyütt történt „túlreagálás” – ami természetesen nem mentség, csak magyarázat. (Lásd A. Sajti, 20–25. o.) Az egész Tisza-vidéken ezekben a napokban összesen három zsidó esett áldozatul: egy-egy Magyaraknizsán, Zentán és Adán. (Šosberger, 178. o.)

¹⁶ *Összetartás*, 1941. április 19.

samouprave i na ove teritorije su prošireni tzv. „zakoni o Jevrejima” (treći je stupio na snagu 8. avgusta) što je nesumnjivo delovao kao šok na ovdašnje Jevreje, budući da su se ovde ti zakoni počeli primenjivati svi istovremeno, a ne postepeno. Iako su Jevreji nesumnjivo znali za ove zakone, nisu bili pripremljeni za njih.

Sve to ne znači da se još tokom vojne uprave, kao i u prvim mesecima civilne uprave nisu događali antijevrejski ispadi. Već tokom ulaska vojske pale su sporadično i jevrejske žrtve, u većini slučajeva pod izgovorom da je do „četničkog” otpora i otvaranja vatre na pristigli vojsku mestimično dolazilo iz jevrejskih kuća, a tokom sledećih nedelja su se u ime pacifikovanja područja dešavale i prenapljene akcije i zloupotrebe.¹⁵ O ulasku brigadira iz Miškolca (19.) i 43. čete pešadinaca 13. aprila 1941. godine izveštavalo se na sledeći način:

„Čim je auto pukovnika [Alajoša Hajnala] napustio zgradu železničke stanice i stigao na raskrsnicu Subotičke ulice i travnatog ivičnjaka sa tavana susednih dobrovoljačkih i jevrejskih kuća ga je iznenada zasula rafalna paljba iz mitraljeza i pušaka.”¹⁶

Za „nepouzdana” elemente, kao i za stanovnike (pretežno jevrejskog i južnoslovenskog porekla) koji nisu mogli da dokažu svoje matično poreklo iz perioda pre 1918.

¹⁵ Vojnike su bili pripremili na veći otpor, te su okupaciju doživeli u dosta rastrojenom duševnom stanju, u nekim slučajevima je vladala prava masovna histerija, verovatno su se zbog toga na više mesta događala „preterana reaganvanja” – što naravno nije izgovor, samo objašnjenje. (Vidi A. Sajti, 20–25.) Na celom području Potisja tih dana su bile sveukupno tri jevrejske žrtve: po jedna u Kanjiži, Senti i Adi (Šosberger, 178.).

¹⁶ *Összetartás*, 1941. április 19.

táborokat állítottak fel (némely közülük állandóvá vált). Ezzel egyidejűleg ki akarták szűrni azokat a zsidókat is, akik más területről – például a Bánságból – menekültek Bácskába.¹⁷ A bácskai gyűjtőtáborok felállítását Gorondy-Novák Elemér, a 3. hadsereg parancsnoka rendelte el, és Novákovics Béla, a délvidéki katonai közigazgatás parancsnoka ezt május elején továbbította beosztottjainak, azoknak a helységeknek a nevével együtt, ahol ilyen táborokat létre kell hozni (Palánka, Zombor, Óbecse, Topolya, Szabadka stb.)¹⁸ – melyekbe természetesen zsidók is kerültek. A honosság, a megbízhatóság kérdéséről külön erre a célra megválasztott bizottságok döntöttek, s a munkában helyenként közreműködtek a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség emberei is – például Zentán –, ami rendkívüli hatalmat adott a kezükbe. Hírlapi tudósítás szerint Zentán 1941 májusának első felében a zsidó közösség 10.000 pengőt adott át adományként az említett szövetség zentai szervezetének, nyilván tudatában annak befolyásával.¹⁹ Április 18-án 150–200 zsidót vittek Óbecsére, ahol mintegy húsz napig tartották őket fogva, s kiválogatták, ki a bácskai, ki pedig a bánsági származású.²⁰

A nagyobb hitközségektől (Újvidék, Szabadka, Zombor, Zenta) egyfajta hadisarcot követeltek annak címén, hogy a két világháború közötti időszakban kiszolgálták az előző hatalmat. Zentán 22.650 dinárt gyűjtöttek össze és

¹⁷ Levntal, 136–137. o. A bevonulásról és a katonai közigazgatásról A. Sajti Enikő (lásd az irodalomjegyzéket) értekezik igen részletezően és tárgyilagosan.

¹⁸ Romano, 160–162. o.

¹⁹ *Zentai Újság*, 1941. május 14.

²⁰ *Saopštenja...*, 51–52. o.

godine, formirani su sabirni centri (neki od njih su postali stalni logori). Istovremeno se pokušavalo i sa identifikacijom Jevreja koji su sa drugih teritorija – npr. iz Banata – pobegli u Bačku.¹⁷ Podizanje bačkih sabirnih centara naredio je Elemir Gorondi-Novak, komandant 3. puka i na osnovu toga je Bela Novakovič, komandant vojne samouprave u Južnim krajevima početkom maja svojim potčinjenima ovu naredbu preneo, uz istovremeni spisak naselja u kojima treba da se podignu ovakvi centri (Bačka Palanka, Sombor, Stari Bečej, Bačka Topola, Subotica itd.).¹⁸ U ove sabirne centre su, naravno, zatvarani i Jevreji. O pitanjima mesta porekla i pouzdanosti odlučivale su komisije sastavljene za ovu namenu, a u poslu su povremeno učestvovali i ljudi iz Saveza za mađarsku javnu kulturu Južnih krajeva (na primer u Senti), što je ovim ljudima davalo neizmernu moć u ruke. Po izveštavanju štampe u prvoj polovini maja 1941. godine u Senti je jevrejska zajednica u ime donacije predala senčanskom ogranku pomenute organizacije 10.000 penga, verovatno svesna njenog uticaja.¹⁹ Na dan 18. aprila 150–200 Jevreja transportovano je u Stari Bečej gde su ih držali zatvorene skoro dvadeset dana, da bi izdvojili one koji su rodom iz Bačke od onih rodom iz Banata.²⁰

Od većih verskih zajednica (Novi Sad, Subotica, Sombor, Senta) zahtevali su neku vrstu ratnog poreza pod izgovorom da su u periodu između dva svetska rata služili prethodnoj vlasti. U Senti su sakupili 22.650 dinara i pre-

¹⁷ Levntal 136–137. O ulasku vojske i vojnoj samoupravi (vidi spisak literature) je vrlo detaljno i objektivno pisala Enikő Sajti.

¹⁸ Romano, 160–162.

¹⁹ *Zentai Újság*, 1941. május 14.

²⁰ *Saopštenja...*, 51–52.

adtak át április 22-én „nemzeti és jótékony” célra.²¹ Voltak egyedi zsarolások is: a már említett táborokba hurcoltakat csak bizonyos összeg kifizetése után engedték haza. Az így befolyt pénz lehetővé tette az új hatalomnak, hogy látszatépítkezésekbe, populista beruházásokba kezdessen az általános pénztelenség közepette is.

A férfiak egy részét közmunkára vitték, sokszor megalázó feladatokat végeztetve velük. Zentán a városháza udvarára rendelték, és onnan például utcaseprésre, vécétisztításra irányították őket, közben fizikai bántalmazásra is sor került, a katonák puskatussal ösztökölték az embereket munkára, bizonyos idős személyeket pedig arra kényszerítettek, hogy hason fekve, a szakállukkal söpörjék a járdákat.²²

A Szovjetunió megtámadásával, valamint a volt Jugoszlávia területén kitört felkeléssel összetettebbé vált a közbiztonsági helyzet Bácskában is; valójában ezzel összefüggésben került sor a kommunistákkal való őszi leszámolásra, illetve az 1942 januárjában végrehajtott „razziára” is. Az észak-bácskai, kommunistaellenes tisztogatás következtében sok zsidóra mondtak ki halálos ítéletet, nyilván a példastatuálás szándékával, s a félrevezető „judeo-bolsevista összeesküvés” indoklásával (Zentán a hat

dali ih 22. aprila za „nacionalne i dobrotvorne” ciljeve.²¹ Dešavale su se i pojedinačne ucene, kao kada su zatvoreni-ke već pominjanih sabirnih centara puštali kući tek nakon što bi isplatili određeni iznos. Tako sakupljen novac omogućio je novim vlastima da ulažu u prividne građevinske radove i populističke investicije i usled opšte besparice.

Jedan deo muškaraca odveden je na prinudne radove i često su im nametani ponižavajući poslovi. U Senti su, na primer, naredili da se okupe u dvorištu gradske kuće odakle su ih slali na razne ponižavajuće poslove (metenje ulica, čišćenje toaleta), a tokom tih akcija dolazilo je i do fizičkog zlostavljanja; vojnici su ih kundacima podsticali na rad, a pojedine starce su primoravali da ležeći potrbuške bradama metu trotoare.²²

Napadom na Sovjetski Savez, kao i ustankom koji se podigao na teritoriji nekadašnje Jugoslavije, situacija na polju opšte sigurnosti je i u Bačkoj postala složenija; s tim je u stvari bio povezan i jesenji obračun s komunistima, kao i „racija” u januaru 1942. godine. Tokom antikomunističkog čišćenja na području severne Bačke, mnogim Jevrejima je izrečena smrtna presuda, očigledno s namerom da posluže kao primer, uz licemerno obrazloženje da se radi o „judeo-boljševičkoj” zaveri (u Senti su od šest

²¹ *Összetartás*, 1941. április 26. Más adat szerint 1 200 000 dinárról volt szó (Šosberger, 179.).

²² *Saopštenja...*, 72a. A zentai Városi Múzeum történeti gyűjteményében van néhány fénykép, mely megörökítette őket. Bizonyos kortársak véleménye szerint nem 1941-ben készültek, hanem 1944-ben. A fotón látható személyek egy részének korára való tekintettel azonban (mivel a fiatalabbakat később kiegészítő munkaszolgálatra hívták be) inkább hajlunk arra, hogy a képek – vagy legalábbis többségük – készítésének idejét 1941-re tegyük.

²¹ *Összetartás*, 1941. április 26. Po drugim podacima radilo se o 1 200 000 dinara (Šosberger, 179.).

²² *Saopštenja...*, 72a. U istorijskom odeljenju Gradskog muzeja u Senti postoji nekoliko fotografija na kojima su ovekovečeni. Po mišljenju pojedinih savremenika fotografije nisu nastale 1941. nego 1944. godine. Međutim, po starosti pojedinih likova na fotografijama (budući da su mlađe ljude kasnije odvodili na prisilne radove) naša je pretpostavka da su fotografije nastale 1941. godine, ili bar većina njih.

kivégzettből öt zsidó volt).²³ Adán és Péterrévén egyébként hasonlóan végletes ítéletre nem volt példa, ott csupán börtönbüntetésre ítélték egy, illetve öt zsidó származású kommunistát.²⁴

A polgári közigazgatás bevezetése, illetve a kommunista szervezkedés felszámolása némi nyugalmat hozott. A visszacsatolást, a „zsidótörvények” kiterjesztését azonban mindennek a megdöbbentő, tragikus kulminációja követte: az 1942. január 4-e és 29-e között a szerbek, valamint részben a zsidók ellen lefolytatott újvidéki „razzia”, mely a városon kívül kiterjedt a Sajkásvidékre, illetve Óbecsére is. Óbecsén január 26-a és 28-a között mintegy száz zsidó személy esett áldozatul.²⁵

A munkaszolgálat

Az egyéb jogfosztások mellett a „zsidótörvények” értelmében a zsidó hadkötelesek csupán kiegészítő katonai szolgálatra voltak behívhatóak. A bácskaiak helyzete lényegében nem különbözött a Magyarország más területeiről származó zsidókéktól. Alapvetően három csoportba sorolhatóak: némelyek Magyarországon maradtak („honi munkaszolgálat”), mások Magyarországon kívülre kerültek – Borba vagy Ukrajnába (valójában csak az utóbbiak láttak el tényleges frontszolgálatot). Nem került sor külön

²³ Pejín, 234–237. o. Ezzel valójában sikerült némiképp elterelni a figyelmet arról, hogy a kommunisták között szép számban voltak magyarok, akár párttagként, akár szimpatizánsként.

²⁴ Šosberger, 179. o.

²⁵ Uo. 180. o.

smaknutih osoba petoro bili Jevreji).²³ U Adi i u Bačkom Petrovom Selu međutim nije došlo do sličnih smrtnih presuda, tamo su na zatvorske kazne osudili samo jednog, a u drugom mestu petoro komunista jevrejskog porekla.²⁴

Uvođenje civilne samouprave, kao i obračun sa komunističkom organizacijom donelo je nešto mira. Pripajanje Južnih krajeva i stupanja na snagu „jevrejskih zakona” je međutim kulminiralo u neshvatljivu tragediju: Novosadska racija koja je vođena od 4. do 29. januara 1942. godine protiv Srba, a delom i protiv Jevreja, proširila se i van grada na šajkaško područje, kao i na Stari Bečej. U Starom Bečeju²⁵ je između 26. i 28. januara ubijeno preko sto Jevreja.

Prinudni rad

Pored oduzimanja svih građanskih prava na osnovu „jevrejskih zakona”, jevrejski vojni obveznici su bili pozivani isključivo za pomoćne vojne službe. Položaj bačkih Jevreja se u suštini nije razlikovao od položaja Jevreja na ostalim teritorijama u Mađarskoj i faktički je mogao da se uvrsti u jednu od tri moguće situacije: neki su ostali u Mađarskoj („patriotski prinudni rad”), drugi su dospeli van Mađarske – u Bor ili Ukrajinu (u stvari su samo ovi potonji zaista služili na frontu). Nije došlo do formiranja

²³ Pejín, 234–237. Time se delimično uspeo u prikrivanju činjenice da je među komunistima u značajnom broju bilo i Mađara ili kao članova partije ili kao simpatizera.

²⁴ Šosberger, 179.

²⁵ Ibid. 180.

munkásszázadok megalakítására a bácskaiak számára, bár voltak századok, melyekben nagyobb számban fordultak elő; ugyancsak nem volt szempont a származás a bori különítmények kialakításában sem.²⁶

1943 végéig mintegy 4.000 – 21 és 48 év közötti – bácskai zsidót hívtak be. 1942. július 1-jétől 3-ig bizonyos számú zsidót Zomborba rendeltek, s itt létrehozták a 105/5., 105/6., 105/7. és 105/8. számú századot, melyet a bácskaiakon kívül „anyaországi” és kárpátaljai zsidókkal töltöttek fel.²⁷ A gyűjtőhelyeken orvosi vizsgálat alá vetették őket, mely igen felületes volt. Megesett, hogy súlyos betegeket (szívbetegeket, tébécéseket) is szolgálatképesnek nyilvánítottak. 200–250 fős munkásszázadokat alakítottak. Mindegyik négy ötvenfős szakaszból állt, és mint az előbbiekben elhangzott, Ukrajnába, a bori bányába, illetve Magyarországra bizonyos pontjaira küldték őket. Csak kiszámú munkaszolgálatos maradt Bácska területén, ők is főleg Zomborban.²⁸

Mintegy kétezeren Magyarországon maradtak, és különféle helyeken különféle munkát (útépítést, repülőterek

²⁶ A délvidéki helyzet annyiban volt különleges, hogy nemcsak a zsidókat érintette a munkaszolgálat, hanem a szerbek egy részét, illetve a politikailag megbízhatatlan, kétes elemeket is (például kommunistákat, akik között, mint már említettük, szép számban akadtak magyarok is).

²⁷ Jelić 1987, 164. o. Egy hírlapcikk viszont arról tájékoztat, hogy a zentai és a zentai járási zsidóknak Szabadkára kell bevonulniuk (*Zentai Újság*, 1942. november 22.). A források többsége egyébként a számadatok tekintetében nem részletező, ezért nemcsak a bácskaiak számának megállapítása okoz nehézséget, hanem annak kiderítése is, hogy konkrétan mely településekről származnak. Nyilvánvaló, hogy bőven akad még tennivaló a bácskai munkaszolgálatokkal kapcsolatos részletek feltárásában. Ezzel korábban jóval kevesebbet foglalkoztak, mint a deportálások körülményeivel.

²⁸ Levntal, 163–166. o.

posebnih bačkih radnih četa, iako je bilo četa gde ih je bilo u većem broju; ni poreklo takode nije igralo ulogu čak ni u formiranju borskih jedinica.²⁶

Do kraja 1943. godine bilo je regrutovano otprilike 4000 bačkih Jevreja starosti između 21 i 48 godina. Od 1. do 3. jula 1942. godine određeni broj Jevreja je poslat u Sombor gde su formirane čete pod brojem 105/5, 105/6, 105/7 i 105/8, u kojima su se osim njih nalazili i Jevreji iz „matice” i Potkarpatja.²⁷ U sabirnim centrima podvrgnuti su lekarskom pregledu koji je bio vrlo površan, a dešavalo se da teške bolesnike (obolele od srca ili tuberkuloze) takode proglašavaju sposobnim za vojnu službu. Formirane su čete od 200-250 ljudi, svaka četa se sastojala od četiri jedinice sa po pedeset ljudi, i kao što smo ranije pomenuli, slali su ih u Ukrajinu, Bor ili na različita mesta po Mađarskoj. Samo je mali broj obveznika za prisilni rad ostao u Bačkoj i to pretežno u Somboru.²⁸

Otprilike dve hiljade ih je ostalo u Mađarskoj, na različitim mestima su obavljali različite poslove (izgradnja puteva, održavanje aerodroma).²⁹ Iako su i oni često radili

²⁶ Situacija u Južnim krajevima je bila posebna u tome što prinudni rad nije bio predviđen samo za Jevreje nego i za jedan deo Srba, to jest i za politički nepodobne, sumnjive elemente (npr. komuniste, među kojima je, kao što smo pomenuli, u značajnom broju bilo i Madara).

²⁷ Jelić 1987, 164. Jedan novinski članak međutim obaveštava o tome da su Jevreji iz Sente i okoline trebali da budu regrutovani u Subotici. (*Zentai Újság*, 1942. november 22.). Većina izvora se inače ne bavi detaljno brojkama, stoga stvara teškoće ne samo da se odredi broj Bačvana, nego i da se otkrije iz kog mesta su konkretno poreklom. Očigledno je da nas još uvek čeka obiman posao otkrivanja datalja vezanih za prinudne radove u Bačkoj; tom temom su se ranije mnogo manje bavili nego okolnostima deportacije.

²⁸ Levntal, 163–166.

²⁹ Jelić 1987, 165–166.

rendben tartását) végeztek.²⁹ Bár gyakran ōk is emberpróbáló körülmények között dolgoztak, és ki voltak téve atrocitásoknak, túlélési esélyeik jóval nagyobbak voltak, mint a Borba vagy Ukrajnába került sorstársaiknak. A Zomborban megalakított 105/7. és 105/8. századokat Erdélybe vitték, majd a 105/7.-et más büntető- és munkásegységekkel Ukrajnába – mintegy 2.000-et Bácskából, Baranyából, valamint a Muravidékról. Bizonyos századok Kassa közbeiktatásával kerültek Ukrajnába (Kassán mintegy 10 000 munkaszolgálatost gyűjtöttek össze). Egy részük erdőirtáson, útéptésen dolgozott, mások aknát szedtek, lövészárkot ástak Osztrogovnál és másutt. A 105/3. századot, mely főleg délvidéki zsidókból állt össze, Osztrogovba küldték, a frontvonalra, ahol árkot kellett ásniuk, –40 fokos hidegben, éjjel-nappal, téli ruha és takarók nélkül. A 124 fős századból néhány hét alatt 29-en meghaltak, 70-en súlyosan megbetegedtek a hideg, valamint a kegyetlen bánásmód miatt. Amikor 1943 elején a Vörös Hadsereg felszabadította ōket, mindössze hatan voltak még életben. A 105/9. század tagjainak, akik közt szintén voltak bácskai zsidók, hasonló sors jutott osztályrészül. Erdőirtásra, újtavításra vezényelték ki ōket, majd aknát szedtek fel és hatástalanítottak minden felkészítés nélkül. A sokszor halálos kimenetelű balesetek szinte mindennaposak voltak. Az emberek többsége tehát ott pusztult el az éhségtől, a hidegtől, a verésektől, vagy megölték ōket. Keveseknek sikerült megszökni, átsökni szovjet területre, ahol általában beálltak a Vörös Hadseregbe vagy a szovjet területen megalakított 1. jugoszláv tankbrigádba.³⁰ Ami a „boriakat” illeti, Bácskából és Baranyából mintegy 500–600-an voltak.³¹

²⁹ Jelić 1987, 165–166. o.

³⁰ Levntal, 163–166. o., Jelić 1987, 164. o., valamint Romano, 158. o.

³¹ Romano, 84. o.

u uslovima na granici ljudske izdržljivosti i bili izloženi zlostavljanju, šanse za preživljavanje su im bile znatno veće nego njihovim sunarodnicima koji su dospeli u Bor ili u Ukrajinu. Čete 105/7. i 105/8 formirane u Somboru poslate su u Transilvaniju, a nakon toga su četetu 105/7 zajedno sa drugim kažnjeničkim i radnim odredima poslali u Ukrajinu. Među njima je bilo otprilike 2000 ljudi iz Bačke, Baranje i Pomoravlja. Neke čete su stigle u Ukrajinu preko Košica (u Košicama je bilo skoncentrisano oko 10.000 ljudi predviđenih za prisilni rad). Jedan deo je radio na seči šuma, izgradnji puteva, drugi su vadili mine ili kopali šančeve kod Ostrogova, kao i na drugim mestima. Četetu 105/3 koja je pretežno bila sastavljena od Jevreja iz Južnih krajeva poslali su u Ostrogovo na liniju fronta gde su morali i danju i noću da kopaju šančeve na hladnoći od –40 stepeni, bez zimske odeće i ćebadi. Od čete sastavljene od 124 čoveka nakon nekoliko nedelja umrlo ih je 29, a 70 ih se teško razbolelo od hladnoće i surovog tretmana. Kada ih je Crvena armija oslobodila početkom 1943. godine ostalo ih je još samo šestoro živih. Četetu 105/9, u kojoj je takođe bilo Jevreja iz Bačke, bila je namenjena slična sudbina. Izvodili su ih u seču šuma, na popravljanje puteva, a zatim su ih bez ikakve prethodne pripreme slali da vade i uništavaju mine, te su nesreće sa često fatalnim ishodom bile takoreći svakodnevnice. Većina ih je tamo poumirala od gladi, hladnoće i batina ili su ih jednostavno ubili. Mali broj je uspeo da pobegne – prebegne na sovjetsku teritoriju, gde su se najčešće pridruživali Crvenoj armiji ili su stupali u Prvu jugoslovensku tenkovsku brigadu, koja je bila formirana na tlu Sovjetskog saveza.³⁰ Što se tiče „Borana”, njih je bilo oko 500-600 pooklom iz Bačke i Baranje.³¹

³⁰ Levntal, 163–166., Jelić 1987, 164., kao i Romano 158.

³¹ Romano, 84.

Mint már említettük, egyelőre nagyon nehéz név szerint, vagy akár csak számszerűen meghatározni a bácskai, illetve a Tisza-vidéki települések munkaszolgálatosait. Csupán kísérletet tehattünk legalább a számbeli veszteség nagyságának megállapítására. Eszerint 27 adai, 8 moholi, 79 zentai és 5 magyarkanizsai – összesen 119 – zsidó munkaszolgálatos halt meg 1942 és 1944 között.³²

A deportálás

A „zsidótörvények” kiterjesztésével s alkalmazásával az itteni zsidókat is megfosztották szinte minden állampolgári joguktól, erkölcsileg megbélyegezték, gazdaságilag-társadalmilag teljesen ellehetetlenítették őket, megélhetésük egyre nehezebbé vált, hiszen már szinte minden munkalehetőség megszűnt számukra. Ennek ellenére a legtöbben bíztak benne, hogy Magyarországon biztonságban vannak, s a háború befejezésével sorsuk valamilyen módon rendeződik.

A helyzet 1944. március 19. után gyökeresen megváltozott, amikor sor került Magyarországra német megszállásra. Április első hetében (április 7-ei keltezéssel) a Magyar Zsidók Központi Tanácsa a következő körlevelet küldte szét a hitközségeknek:

³² Šosberger, 294–512. o. Az áldozatok névsorát különféle források alapján állította össze. Ezek nem mindig ugyanazon elv szerint történtek, ezért ritkán választotta szét a deportáltakat, munkaszolgálatosokat, illetve az egyéb körülmények között áldozatul esetteket, ami sok zavart okoz e névjegyzékek használatában. Vö. Vukov, G. Nestor kéziratának, valamint Molnár Tibor és Pejtin Attila könyveinek adataival.

Kao što smo već pominjali, za sada je još vrlo teško da se poimenice ili samo u brojevima iskažu Jevreji poreklom iz Bačke i naselja u Potisju, koji su bili na prinudnom radu, i jedino što možemo je da pokušamo da utvrdimo brojnost gubitaka. Na osnovu toga smo utvrdili da je između 1942. i 1944. godine na prisilnom radu umrlo 119 Jevreja, od toga 27 iz Ade, 8 iz Mola, 79 iz Sente i 5 iz Kanjiže³².

Deportacija

Stupanjem na snagu „jevrejskih zakona” i ovdašnje Jevreje su lišili takoreći svih građanskih prava; moralno su ih žigosali, privredno i društveno ih potpuno onesposobili, postalo im je sve teže da prežive, budući da im je takoreći svaka prilika za rad bila onemogućena. Uprkos tome većina Jevreja se nadala da su u Mađarskoj na sigurnom i da će sa završetkom rata i njihova sudbina nekako da se sredi.

Situacija se nakon 19. marta 1944. godine korenito promenila kada je došlo do nemačke okupacije Mađarske. U prvoj sedmici aprila (sa datumom od 7. aprila) Centralni savet mađarskih Jevreja poslao je sledeće cirkularno pismo svim jevrejskim verskim zajednicama:

³² Šosberger 294–512. je spisak imena žrtava sastavio na osnovu različitih izvora koji nisu uvek radeni po istim principima. Stoga je retko razdvajao deportovane od pojedinaca poslatih na prinudni rad ili ostalih žrtava koje su umrle pod drugim okolnostima, što izaziva mnogo zabune kod korišćenja ovog spiska. Uporedi podatke sa rukopisima G. Nestora Vukova, kao i sa podacima iz knjiga Tibora Molnara i Atile Pejina.

„A Magyar Zsidók Központi Tanácsa nevében felhívjuk a Tekintetes Elnökséget, hogy a mellékelt 2 kérdőívet az 1943. évi dec. 31-i állapot szerint pontosan kitöltve és aláírva hozzánk legkésőbb jelen felhívás átvételétől számított 24 órán belül feltétlenül megküldeni szíveskedjék. A kérdőívek adataira a magyar zsidóság országos megszervezése céljából – amelyet a hatóságok rendeltek el – haladéktalanul szükségünk van. A mai viszonyokra és a súlyos felelősségre való tekintettel szíveskedjék a felhívást szigorú utasításként kezelni és annak haladéktalanul eleget tenni.

Felhívjuk a tekintetes Elnökség figyelmét, hogy a Magyar Zsidók Központi Tanácsa a felsőbb hatóságok által kirendelt szerv, amely hatósági utasításokat hajt végre, és azok teljesítéséért a legszigorúbb felelősséggel tartozik. Ennélfogva a legsúlyosabb következmények terhelhetik azokat is, akik a Központi Tanács által közvetített utasításoknak haladéktalanul nem tesznek eleget.”³³

A megszálló német hatóságokat – mert az adatszolgáltatást ők rendelték el – a következők érdekelték: a hitközség vezetőjének neve, foglalkozása; a rabbik neve; a hitközség fizetett funkcionáriusainak, tisztviselőinek összlétszáma; az adófizetők száma; a hitközség lélekszáma; a hitközség felügyelete alatt álló intézmények, továbbá a kebelében működő egyesületek; a hitközségi intézmények, valamint az egyesületek anyagi helyzete; a tagok állami adófizetési kötelezettségei és ezek mértéke.³⁴ A hitközségek többsége – így a bácskai Tisza mentén is – eleget tett a felhívásnak, bár adódtak nehézségek, ahogyan azt az adai eset is példázta:

³³ Idézi Komoróczy I., 17. o.

³⁴ Uo. 18. o.

„U ime Centralnog saveta mađarskih Jevreja pozivamo poštovano Predsedništvo da 2 upitnika koje šaljemo sa datumom od 31. decembra 1943. godine tačno ispunjene i potpisane budu ljubazni da nam bezuslovno pošalju najkasnije za 24 časa. Podaci iz upitnika imaju za cilj da organizuju Jevreja na državnom nivou – po naredbi vlasti – potrebni su nam bez ikakvog odlaganja. Zbog nastale situacije i velike odgovornosti molimo vas da ovaj zahtev tretirate kao strogo uputstvo i da na njega odgovorite bez ikakvog odlaganja.

Podsećamo poštovano Predsedništvo da je Centralni savet mađarskih Jevreja organ ovlašćen od strane viših instanci da izvrši uputstva dobijena od državnih vlasti i za to je neizostavno odgovoran. Iz navedenih razloga će nesagledive posledice trpeti svi oni koji bez ikakvog odlaganja ne pošalju odgovore na zahteve i uputstva Centralnog saveta mađarskih Jevreja.”³³

Nemačku okupatorsku vlast – budući da su oni naredili prikupljanje podataka – zanimale su sledeće stvari: ime predsednika jevrejske zajednice, njegovo zanimanje, imena rabina; ukupan broj funkcionera i službenika koje plaća jevrejska opština; broj osoba koje plaćaju porez; broj svih članova jevrejske opštine; institucije koje su pod pokroviteljstvom jevrejske opštine, kao i udruženja koje funkcionišu unutar jevrejske opštine; institucije same jevrejske opštine, kao i materijalno stanje udruženja; poreske obaveze prema državi svih članova zajednice i suma koju to iznosi.³⁴ Većina jevrejskih opština je – isto kao i u bačkom Potisju – odgovorila ovom zahtevu, uprkos tome što je bilo i poteškoća, kao što to pokazuje primer Ade:

³³ Citira Komoróczy I., 17.

³⁴ ibid. 18.

„Csatoltan küldjük a nekünk beküldött kiállított kérdőíveket. A késés azért történt, mivel e hó 8-án hitközségünk elnökét, Léderer Lipót pékmestert, pénztárnokát, titkárát, gondnokait és a Szentegylet elnökét huszonhét magukkal a topolyai int. táborba szállították mezei munkára. Alulírott hitk. alelnöknek csak később jutott tudomására kérdőívek elintézetlensége. A kérdőívek feldolgozása 24 órán belül megtörtént. Hittestvéri üdvözlettel Kohn Márton hitk. alelnök”³⁵

Az adatszolgáltatásra, a gyors lebonyolításra nyilván azért volt szükség, hogy a hatóságok teljes képet kapjanak a zsidóság helyzetéről mind a kifosztásuk, mind a halálba küldésük érdekében. Az események azonban annyira felgyorsultak, hogy rövidesen túlhaladták (így feleslegessé tették) az összeírást. Számunkra viszont fontos forrás, mert a visszajelző hitközségekről ez az utolsó rögzített adat (és sajnos az utolsó életjel is egyúttal). Eszerint a Tisza-vidéki hitközségekben röviden a következő volt a helyzet (itt csak a legfontosabb adatokat idézzük):

Ada ortodox anyahitközség. – Elnök Léderer Lipót (foglalkozása pékmester), anyakönyvvezető rabbija Hoffmann Dávid, alkalmazottak száma 6, a hitközség lélekszáma 335.³⁶

Bácsföldvár kongresszusi (neológ) fiókhitközség. – Gondnok Piliser Albert (anyakönyvvezető rabbi-helyettes), lélekszám 28.³⁷

³⁵ Uo. 20–21. o.

³⁶ Uo. 50. o.

³⁷ Uo. 91. o. A megjegyzés szerint a hitközség 1941-ben megszűnt.

„Šaljemo vam u prilogu upitnike koje ste nama poslali. Do kašnjenja je došlo zato što su 8. dana tekućeg meseca predsednika naše verske zajednice, pekara Lipota Lederera, blagajnika, sekretara, skrbnike i predsednika *Hevra Kadiše*, dobrotvornog društva, zajedno sa još dvadeset sedam članova poslali u sabirni centar u Bačkoj Topoli na poljoprivredne radove. Dole potpisani potpredsednik jevrejske opštine je tek kasnije saznao za neispunjene upitnike. Ispunjavanje upitnika je urađeno u sledećih 24 sata. S bratskim pozdravom Marton Kon, potpredsednik jevrejske opštine.”³⁵

Brzo prosljeđivanje podataka je verovatno bilo potrebno da bi vlasti stekle jasnu sliku o položaju Jevreja, kako u cilju njihovog pljačkanja, tako i slanja u smrt. Događaji su se međutim toliko ubrzali da je nakon kratkog vremena popisivanje postalo nepotrebno. Za nas međutim ti popisi predstavljaju važan naučni izvor, budući da su to poslednji postojeći podaci (a nažalost i poslednji znaci života) jevrejskih zajednica koje su se odazvale popisivanju. Prema tim dokumentima situacija je bila sledeća (ovde ćemo da navedemo samo najbitnije podatke):

Ada ortodoksna verska zajednica. – Predsednik: Lipot Lederer (zanimanje: majstor pekar) rabin koji vodi matičnu knjigu: David Hofman, broj zaposlenih 6, broj članova verske zajednice 335.³⁶

Bačko Gradište neološka verska zajednica. – Skrbnik: Albert Piliser (matičar, zamenik rabina), broj članova verske zajednice 28.³⁷

³⁵ ibid 20–21.

³⁶ ibid 50.

³⁷ ibid 91. Prema zabelešci verska zajednica je ukinuta 1941. godine.

Magyarkanizsa kongresszusi anyahitközség. – Elnök Grüner Ármin (foglalkozása magánzó), anyakönyvvezető rabbi Török Andor (anyakönyvvezető rabbi-helyettes), alkalmazottak száma 2, a hitközség lélekszáma 137, adózók száma 66. Felekezeti egyesületek: *Hevrá kádísá*, Izraelita Nőegylet.³⁸

Magyarkanizsa ortodox anyahitközség. – Elnök Mencer Bernát (foglalkozása kereskedő), anyakönyvvezető rabbi Buxbaum Nándor, lélekszám 65, adózók száma 11.³⁹

Mohol ortodox anyahitközség. – Elnök Schlesinger Mátyás (foglalkozása kereskedő), anyakönyvvezető rabbi Bresnitz Jenő (péterrévei rabbi), lélekszám 83, adózók száma 25. Felekezeti egyesületek: *Hevrá kádísá*.⁴⁰

Óbecse kongresszusi anyahitközség. – Elnök néhai Gombos Henrik (foglalkozása ny. tisztviselő), rabbi nincs, alkalmazottak száma 3, lélekszám 91, adózók száma 49.⁴¹

Péterréve ortodox anyahitközség. – Elnök Heiduska Béla, anyakönyvvezető rabbi Práger Salamon, rabbi Bresnitz Jenő, alkalmazottak száma 4, lélekszám 310, adózók száma 20. Felekezeti egyesületek: *Hevrá kádísá*.⁴²

Zenta kongresszusi anyahitközség. – Elnök Vig Károly (foglalkozása ügyvéd), anyakönyvvezető rabbi Ehrenfeld Sándor, alkalmazottak száma 5, lélekszám 504, adózók

³⁸ Uo. 178. o.

³⁹ Uo. 380. o.

⁴⁰ Uo. 416. o.

⁴¹ Komoróczy II. 504. o.

⁴² Uo. 547. o.

Kanjiza neološka verska zajednica. – Predsednik: Armin Griner (zanimanje: nezaposlen), rabin koji vodi matičnu knjigu: Andor Terek (matičar, zamenik rabina), broj zaposlenih 2, broj članova verske zajednice 137, broj poreskih obveznika 66. Konfesionalna udruženja: *Hevra kadiša*, Izraelitsko žensko udruženje.³⁸

Kanjiza ortodoksna verska zajednica. – Predsednik: Bernat Mencer (zanimanje: trgovac), rabin koji vodi matičnu knjigu Nandor Buksbaum, broj članova verske zajednice 65, broj poreskih obveznika 11.³⁹

Mol ortodoksna verska zajednica. – Predsednik: Mačas Šlezinger (zanimanje: trgovac), rabin koji vodi matičnu knjigu: Jene Brešnic (rabin Bačkog Petrovog Sela), broj članova verske zajednice 83, broj poreskih obveznika 25. Konfesionalna udruženja: *Hevra kadiša*.⁴⁰

Stari Bečej neološka verska zajednica. – Predsednik: pokojni Henrik Gomboš (zanimanje: službenik u penziji), rabina nema, broj zaposlenih 3, broj članova verske zajednice 91, broj poreskih obveznika 49.⁴¹

Bačko Petrovo Selo ortodoksna verska zajednica. – Predsednik: Bela Hajduška, rabin koji vodi matičnu knjigu Solomon Prager, rabin Jene Brešnic, broj zaposlenih 4, broj članova verske zajednice 310, broj poreskih obveznika 20. Konfesionalna udruženja: *Hevra kadiša*.⁴²

³⁸ ibid 178.

³⁹ ibid. 380.

⁴⁰ ibid 416.

⁴¹ Komoróczy II. 504.

⁴² ibid. 547.

száma 146. Felekezeti egyesületek: *Hevrá kádísá*, Talmud Tóra Egyesület, Izraelita Nőegylet.⁴³

Zenta ortodox (szefárd) anyahitközség. – Elnök ifj. Klein Lipót, anyakönyvvezető rabbi Teitelbaum Mózes, rabbi Lebovits Kálmán (alrabbi), alkalmazottak száma 6, lélekszám 880, adózók száma 97. Felekezeti egyesületek: *Hevrá kádísá*, Talmud Tóra Egyesület.⁴⁴

A martonosi fiókhitközségről nincs semmilyen adat.

A déli határsáv kiürítésének körülményeit az április 1-jére összehívott belügyminisztériumi értekezleten beszélték meg, majd írásos tájékoztatót küldtek szét a helyi hatóságoknak. A kiürítés a zsidó lakosságra vonatkozott (ezt a helyi sajtó mindvégig „kiürítésként” kommunikálta), s egyelőre Bácskának a Ferenc-csatornáig terjedő alsó területére és a Tisza mentére korlátozódott egészen Martonosig, beleértve Újvidék, Zombor, Zenta és Magyarkanizsa városokat is. Az előirányzott intézkedések sora (ingóságok és ingatlanok lefoglalása, illetve zár alá helyezése) nem hagyott kétséget afelől, hogy a zsidók nem fognak többé visszatérni. Az elszállítandók csak azt a ruhát vihették magukkal, amelyet viseltek, valamint két váltás fehérneműt és két hétre való ételmezt, emellett legfeljebb ötvenkilós poggyászt (ágy-nemű, takaró, matrac). Az összegyűjtött zsidókat ideiglenesen Szabadkán, Szegeden és Baján helyezték el. Szabadkára Bácska középső részéről, Szegedre a Tisza-vidékről, Bajára pedig (közvetlenül) a Duna mentéről szállították őket.⁴⁵

⁴³ Uo. 766. o.

⁴⁴ Uo. 767. o. A megjegyzés szerint a hitközség 175 családot számlál, de csak 97 fizet adót; van 60 teljesen szegény, sokgyermekes család, több családfő a fronton eltűnt.

⁴⁵ Molnár Judit, 60–61. o. Vö. Braham I., 419–421. o.

Senta neološka verska zajednica – Predsednik: Karolj Vig (zanimanje: advokat), rabin koji vodi matičnu knjigu: Šandor Erenfeld, broj zaposlenih 5, broj članova verske zajednice 504, broj poreskih obveznika 146. Konfesionalna udruženja: *Hevra kadiša*, Udruženje Talmud Tora, Izraelitsko žensko udruženje.⁴³

Senta ortodoksna (sefardska) verska zajednica – Predsednik: Lipot Klajn ml., rabin koji vodi matičnu knjigu: Mozeš Teitelbaum, rabin Kalman Lebovič (rabin pomoćnik), broj zaposlenih 6, broj članova verske zajednice 880, broj poreskih obveznika 97. Konfesionalna udruženja: *Hevra kadiša*, Udruženje Talmud Tora.⁴⁴

O martonoškoj verskoj zajednici nema nikakvih podataka.

Okolnosti ispražnjavanja južnog graničnog područja dogovorena su na sastanku Ministarstva unutrašnjih poslova zakazanog za 1. april, a zatim su poslata pismena obaveštenja svim lokalnim vlastima. Ispražnjavanje se odnosilo na jevrejsko stanovništvo (to su lokalne novine sve vreme prenosile kao „ispražnjavanje”) i u prvo vreme je podrazumevalo samo donji deo Bačke sve do Kanala Dunav-Tisa-Dunav, kao i na Potisje sve do Martonoša, uključujući i gradove Novi Sad, Sombor, Senta i Kanjiža. Predviđene akcije vlasti (zauzimanje ili stavljanje pod katanac svih pokretnih i nepokretnih vrednosti) nije ostavljalo nikakve sumnje u vezi činjenice da se Jevreji više neće vra-

⁴³ ibid 178.

⁴⁴ ibid 767. Na osnovu zabeške Jevrejska zajednica se sastojala od 175 porodica, ali je samo 97 plaćalo porez; 60 su bile siromašne porodice s mnogo dece, a nekoliko glava porodica je nestalo na frontu.

Közben már március végétől egymást érték a zsidóellenes rendeletek, melyek célja a magyarországi zsidóság teljes mértékű, végleges gazdasági-társadalmi elszigetelése volt. Ezek egyike a megalázó, messziről is jól látható külső megbélyegzés volt.

„1944. április hó 5-ikétől kezdve minden hatodik életévét betöltött zsidó, nemre való tekintet nélkül, köteles házon kívül felső ruhadarabjainak bal mellrészén jól láthatóan tízszer tíz centiméter átmérőjű szövetselyem vagy bársonyanyagból készült kanárisárga színű hatágú csillagot viselni.”⁴⁶

A végkifejlet április 26-án következett be, amikor a vidéki településeken kiragasztott hirdetések felhívást intéztek a zsidó lakosokhoz.

Az újságban a zsidóknak szóló felhívást mintegy utólag jelentették meg, valójában a nem zsidó lakosság tájékoztatása céljából.

„Hirdetmény. – Felhívom Zenta város területén lakó akár megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett, akár nem kötelezett összes zsidó származású, bármilyen korú és bármilyen foglalkozású egyéneket, hogy f. hó 26-án reggel 5 órától kezdve lakásukat el nem hagyhatják, amennyiben ezen rendelet megszegését megkísérelnék, a tilalom megszegőjével szemben a m. kir. rendőrség fegyverét fogja használni.

Zenta város területén statárium lépett életbe, ezen rögtönbíráskodás rendelkezései ma is hatályban vannak. A

⁴⁶ *Zentai Újság*, 1944. április 2.

titi. Gradani predvideni za deportaciju mogli su da ponesu sa sobom samo odeću koju su imali na sebi, dva kompleta belog rublja, kao i hranu za dve nedelje, a osim toga eventualno i prtljag do pedeset kila (posteljinu, ćebad, madrace). Privremeni smeštaj interniranih Jevreja su predvideli u Subotici, Segedinu i Baji. U Suboticu su ih transportovali iz srednjeg dela Bačke, u Segedin iz Potisja, dok su u Baju stigli (neposredno) iz Podunavlja.⁴⁵

U međuvremenu su jedna za drugom donošene anti-jevrejske uredbe koje su imale za cilj da mađarske Jevreje konačno i u potpunosti dovedu do privredne i društvene izolacije. Jedan od takvih postupaka je bilo i ponižavajuće žigosanje šestokrakom zvezdom našivenom na odeći koja se iz daleko mogla uočiti.

„Počevši od 5. aprila 1944. godine svaki Jevrejin koji je napunio šestu godinu, bez obzira na pol, ima obavezu da van kuće na grudima, na levom gornjem delu odeće nosi dobro vidljivu, deset puta deset santimetara veliku šestokraku zvezdu jarko žute boje, napravljenu od svile ili somota.”⁴⁶

Konačni ishod dogodio se 26. aprila kada su plakati izlepljeni po naseljima u provinciji uputili poziv jevrejskom stanovništvu.

Poziv upućen Jevrejima su tek kasnije objavili u novinama, u stvari ta vest je služila kao obaveštenje za nejevrejsko stanovništvo.

⁴⁵ Molnár Judit, 60–61. uporedi Braham I., 419–421.

⁴⁶ *Zentai Újság*, 2. april. 1944.

lepecsételt zsidó lakásokba való behatolás megkísérlése is halálbüntetéssel jár. Felhívom a lakosságot arra, hogy bárkinél zsidó tulajdonban lévő vagyontárgy, pénz, ékszer, szőrme vagy bármilyen érték megőrzés végett van, azonnal bejelentendő a város polgármesteréhez. Figyelmeztetem mindazokat a keresztényeket, akik 1944. évi március hó 22. napjától zsidóval bármilyen vételi ügyletet kötöttek, hogy ezen ügyletekre vonatkozó bejelentési kötelezettségüknek saját érdekükben feltétlenül tegyenek eleget, mert a mulasztó keresztényekkel szemben a legszigorúbb eljárás fog megindulni, internálás és egész vagyonuk elkobzása. – Zenta, 1944. évi április hó 25-én. Dr. Gusáth György s. k. polgármester⁴⁷

A Tisza-vidéki zsidóságot tehát Szegedre szállították. Hamvas Endre csanádi püspök Serédi hercegprímásnak tartott beszámolójában így foglalta össze a Szegeden látottakat:

„Fájdalmas benyomást tettek a Zentáról, Magyarkaniszárról és Zomborról ide terelt zsidók, kb. 2000-en, kiknek egy kis batyuval kellett elhagyniuk nagy gyorsasággal otthonukat. Az itteni hatóságok nem tudták, hogy hamarjában hová helyezték el őket, és egyelőre a zsinagógában, zsidó iskolában és egy szalámigyár sertésólaiban juttatták őket fedél alá.”⁴⁸

Szegedről több transzport indult Bajára. A Tisza mentieket feltehetően a május 17-eivel szállították oda. Baján

⁴⁷ *Zentai Újság*, 1944. április 28. A hírlapban megjelent hirdetésény fura módon már akkor jelent meg, amikor a zentai zsidókat elszállították. Inkább tehát a nem zsidó lakosság tájékoztatására íródott.

⁴⁸ Idézi Molnár Judit, 62. o.

„Objava. – Pozivam sve stanovnike jevrejskog porekla svih uzrasta i zanimanja na teritoriji Sente, koji su obavezni ili čak i ako nisu obavezni da nose znak za razlikovanje, da počevši od 5 časova ujutru tekućeg meseca svoje stanove ne napuštaju. U slučaju da neko pokuša da prekrši ovu objavu, znači protiv svakog ko se bude ograšio o naredbu mađarska kraljevska žandarmerija će da upotrebi oružje.

Na teritoriji grada Sente stupio je na snagu preki sud i naredbe ovog suda su i danas važeće. Čak i zbog pokušaja da se upadne u zapečaćene jevrejske stanove sledi smrtna kazna. Pozivam stanovništvo da svako kome je na čuvanje data jevrejska imovina, novac, nakit, krzno ili bilo kakva druga dragocenost to odmah da prijavi kod gradonačelnika. Upozoravam sve hrišćane koji su od 22. marta 1944. godine sklopili bilo kakav posao sa Jevrejima da svoju obavezu o prijavljivanju tih poslova u svom interesu bezuslovno ispoštuju, budući da će se prema hrišćanima koji to propuste da urade primenjivati najstroži postupci, internacija i oduzimanje celokupne imovine Senta, 25. april 1944. godine. Dr Đerđ Gušat s.r. gradonačelnik⁴⁷

Jevrejsko stanovništvo iz Potisja su znači transportovali u Segedin. Endre Hamvas, čanadski biskup u svom izveštaju upućenom nadbiskupu Šerediju ovako je sažeo ono što je video:

„Bolan utisak su ostavili Jevreji koji su doterani ovde iz Sente, Kanjiže i Sombora, njih otprilike 2.000 koji su s malim prtljagom na brzinu morali da napuste svoje domo-

⁴⁷ *Zentai Újság*, 28. april. 1944. Naredba koja je objavljena u štampi se na čudan način pojavila nakon što su senčanski Jevreji deportovani. Znači da je prvenstveno služila za informisanje lokalnog nejevrejskog stanovništva.

szintén embertelen körülmények között kellett tovább várakozniuk, míg nem vélhetőleg május 27-én továbbvitték őket, ezúttal a végállomáshoz: Auschwitzba.

Nem tudunk olyan esetről, hogy valakinek sikerült volna elkerülnie az elszállítást. A helyi hatóságok igen alaposan tették a dolgukat a Tisza-vidéken is. Gusáth György polgármester felhívása arról tanúskodik, hogy a zentai zsidóság deportálása után is azon buzgólkodtak, nehogy valaki netalán elkerülje az intézkedést.

„Felhívom Zenta megyei város keresztény lakosságát, hogy aki tudomást szerez arról, hogy a város területén zsidó fajú egyén, korra, nemre való tekintet nélkül tartózkodik, az elszállítás alól magát valami módon kivonta, vagy a kitelepítés óta a városba beszivárgott, azonnal jelentse be a rendőrkapitányságon. Figyelmeztetem a város lakosságát, hogy aki ilyen zsidó fajú személyről tudomást szerez és azt a rendőrkapitányságnak haladéktalanul be nem jelenti, közigazgatási eljárás alá kerül és a rendőrkapitányság internálását fogja elrendelni.”⁴⁹

Szóltunk már az áldozatok településenkénti száma megállapításának nehézségeiről, itt is megkíséreltünk azonban – ahogyan a munkaszolgálatosok esetében – legalább hozzávetőleges adatokat megállapítani. Ezek szerint a deportáltak száma Óbecsén 87, Bácsföldváron 17, Péterrévén 272, Moholon 91, Adán 292, Zentán 1310, Magyarakanizsán 181, Martonoson pedig 15 volt.⁵⁰ Hangsúlyozni kell: ezek az adatok korántsem pontosak, talán

⁴⁹ *Zentai Újság*, 1944. május 5.

⁵⁰ Šosberger, 294–512. o. Vö. Vukov, G. Nestor kéziratának, valamint Molnár Tibor és Pejín Attila könyveinek adataival.

ve. Ovdašnje vlasti nisu znale gde da ih na brzinu smeste i za sada su im našli krov nad glavom u sinagogi, jevrejskoj školi i u svinjcima fabrike salama.”⁴⁸

Iz Segedina je više transporta krenulo za Bajú; Jevreje iz Potisja su verovatno 17. maja odvezli tamo. U Bajú su takođe pod nehumanim uslovima morali da čekaju sve dok ih nisu – po pretpostavkama 27. maja transportovali dalje, ovaj put do konačnog odredišta: Aušvica.

Ne znamo za slučaj da je neko uspeo da izbegne deportaciju; lokalne vlasti su veoma temeljito obavljale svoj posao i u području Potisja. Objava gradonačelnika Đerđa Gušata svedoči o tome da su se i nakon deportacije senčanskih Jevreja svesrdno trudili da se ne desi da neko slučajno izbegne deportaciju.

„Pozivam hrišćansko stanovništvo županijskog grada Sente da svako ko dođe do saznanja da se na teritoriji grada nalazi bilo koja osoba jevrejske vrste, bez obzira na godinu ili pol, koja se na neki način izvukla od deportacije ili se ušunjala u grad nakon iseljavanja, da je odmah prijavi na policijskoj kapetaniji. Upozoravam stanovništvo grada da ukoliko neko sazna za takvu osobu jevrejske vrste i ukoliko to bezuslovno ne prijavi u policijskoj kapetaniji biće na udaru zakona o samoupravi i policijska kapetanija će narediti njegovo interniranje.”⁴⁹

Već smo ranije pominjali teškoće koje postoje u određivanju tačnog broja žrtava po naseljima, međutim – slično kao i kod određivanja broja ljudi poslatih na prisilni

⁴⁸ Citira Judit Molnar, 62.

⁴⁹ *Zentai Újság*, 5. maj. 1944.

soha nem is lesznek azok, hiszen lassan a különféle céllal készített jegyzékek egyedüli kontrollja, a túlélők is eltávoznak közülünk.

A deportálás után – a nem zsidó lakosság viszonyulása

Ennyi év távlatából is újra feltesszük a kérdést: vajon milderre hogyan reagált a nem zsidó lakosság? Ezt egyre nehezebb megválaszolni, hiszen a kortársak elfogynak, lassan nincs kit megkérdezni, emellett senki sem szívesen vallja be, hogy akkor ellenérzéssel tekintett a zsidókra, elhitte a sajtó hirdette propagandát. Másrészt a sajtó meg éppenséggel nem feltétlenül a közhangulatot tükrözte, helyenként inkább manipulálni próbálta azt, és egyébként is elsősorban a propaganda szócsöve: közvetíti a rendeleteket, a szalonképes, kozmetikázott hadijelentéseket... S ahogyan elhallgatta a doni katasztrófát, ugyanúgy azt is, hova szállítják a zsidóságot.

„Letűnt csillagok. – Államvédelmi és belbiztonsági intézkedések következtében a déli végekről eltávolították a suttógó propaganda, a paktáló és destruáló elemek csillagos képviselőit. Nem vagyunk kíváncsiak, hogy hová távoztak, de megnyugvással tölt el mindenkit, hogy nem látjuk jellegzetes alakjukat, titkot sejtető ábrázatukat, s nem érezzük kaftánjuk zsírjának bűzét.

Nincs bennünk kárörvendés, de meglegéssel tölt el minden keresztény magyart az állambiztonság délvidéki védelmének eme szükségyszerű folyama. Úgy vélték, nem sokáig tart kiváltságos fajuk csillagos megjelölése s azt a

rad – i na ovom mestu ćemo pokušati da barem okvirno utvrdimo podatke. Na osnovu njih se vidi da je broj deportovanih bio približno 87 u Starom Bečeju, 17 u Bačkom Gradištu, 272 u Bačkom Petrovom Selu, 91 u Molu, 292 u Adi, 1.310 u Senti, 181 u Kanjiži i 15 u Martonošu.⁵⁰

Nakon deportacije; odnos nejevrejskog stanovništva

Uprkos tome što je u međuvremenu proteklo nekoliko decenija, ponovo moramo da postavimo pitanje: Kako je na sve što se dešavalo reagovalo nejevrejsko stanovništvo? Na pitanje je sve teže da se odgovori budući da savremenika tih događanja sve manje ima među živima, polako nemamo kome ni da postavimo pitanje, a osim toga niko s lakoćom ne priznaje da je u to vreme na Jevreje gledao sa odbojnošću, da je poverovao u propagandu koju je širila štampa. S druge strane, ne znači ni da je štampa bezuslovno prikazivala opštu atmosferu, verovatnije je da je u nekim prilikama pokušavala da manipuliše njome, a i inače je prvenstveno bila oruđe propagande: prenosila je uredbe i prihvatljive, ulepšane izveštaje sa fronta... I kao što su prećutali katastrofu na Donu, isto tako su oćutali gde su deportovani Jevreji.

„Zgasle zvezde. – Kao posledica postupaka izvedenih u ime odbrane države i očuvanja unutrašnje sigurnosti, iz južnih krajeva su odstranjeni destruktivni elementi, zvez-

⁵⁰ Šosberger, 294–512. Uporedi podatke sa rukopisima, G. Nestora Vukova, kao i sa podacima iz knjiga Tibora Molnara i Atile Pejina.

tudatot terjesztették, hogy mihamarabb visszaálljanak arra a glóriás magaslatra, ahonnan valamikor mindenkit lenézték, aki nem fajtájukbeli. Ezen tudat suttogó propagandája kötötte össze őket s a mindenkori készség, hogy államvédelmünket bármikor készek voltak az ellenség titkos ügynökeinek kiszolgáltatni a saját fajuk, a maguk bőrük megmentése érdekében. Szükséges volt tehát a déli határszél biztonságának érdekében a megbízhatatlan elemektől megtisztítani a végeket.”⁵¹

Nem lehet nem észrevenni, hogy az antiszemitizmusukban is szélsőséges nyilasok száma feltűnően nagy a Tisza-vidéken: persze ez nem perdöntő, de azért itt közölnénk néhány érdekes adatot erre vonatkozóan. Ezek szerint 1942. december 31-én Szabadkán 1.154, Zentán 1.467, Magyararkanizsán 425 tagja volt a helyi szervezeteknek. 1943 novemberében Szabadkán 988, Zentán 1.429, Magyararkanizsán 171 tagot számláltak, Szenttamáson 220, Bácsföldváron 151, Óbecsén 168, Moholon 92, Adán pedig 170 tagot. A szociális összetételt tekintve a tagság zömét mindenütt a földművesek tették ki, kisebb mértékben az iparosok.⁵² Nem tudhatjuk, hogy mennyien léptek a pártba meggyőződésből, és mennyien csupán a nyilas demagóg ígéreteknek engedve. A két év adatainak összevetése arról árulkodik, hogy Szabadkán csökkent a számuk, Magyararkanizsán is drasztikusan, Zentán viszont nem volt jelentős ingadozás. A pártvezér, Szálasi mindenesetre fontosnak tarthatta ezt a kisértéket, hiszen tudjuk, hogy a többi közt Zentán is járt, de csak a zsidóság deportálása után, a *Zentai Újság* hirdetése szerint 1944. „június 7-én reggel 8 órakor érkezik” a párt helyi szervezetének látogatására.⁵³ Erről részletes beszámoló nem jelent meg.

⁵¹ *Zentai Újság*, 1944. április 28.

⁵² Mirnić, 56. o.

⁵³ *Zentai Újság*, 1944. június 7.

dom obeleženi predstavnici tihe propagande i zavereništva. Ne zanima nas gde su otišli, ali svakoga od nas čini spokojnim što ne viđamo njihove karakteristične pojave i lica koje skrivaju neke tajne, kao što više ne osećamo ni smrad njihovih masnih kaftana.

Nema u nama zloradosti, ali svaki Mađar hrišćanin oseća zadovoljstvo zbog ove neophodne akcije državne bezbednosti u interesu odbrane južnih krajeva. Smatrali su da neće dugo da traje obeležavanje zvezdom njihove izabrane vrste i širili su to mišljenje da bi se što pre vratili na obasjane visine odakle su nekada prezrivo gledali na svakoga koji nije njihove fele. Povezivala ih je ta tiha propaganda, kao i neprekidna spremnost da u interesu spasavanja sopstvene kože i sopstvene vrste našu državnu odbranu izdaju tajnim agentima neprijateljskih država. Bilo je znači neophodno da u interesu sigurnosti južne granice očistimo od tih nepouzdanih elemenata naše južne krajeve.”⁵¹

Ne možemo a da ne primetimo da je broj krajnje antisemitski nastrojenih pripadnika Strelastih krstova izrazito veliki u Potisju: naravno, to ne predstavlja krunski dokaz, ali bih na ovom mestu naveo nekoliko zanimljivih podataka vezanih za ovu temu. Oni svedoče o tome da je 31. decembra 1942. godine u lokalnoj organizaciji Partije strelastih krstova broj članova u Subotici bio 1.154, u Senti 1.467, a u Kanjiži 425. U novembru 1943. godine u Subotici ih je bilo 988, u Senti 1.429, a u Kanjiži 171, a osim navedenog broja bilo ih je i u Srbobranu 220, u Bačkom Gradištu 151, u Starom Bečeju 168, u Molu 92 i u Adi 170. Posmatrajući socijalni sastav članstva vidi se da su većinu svuda predstavljali zemljoradnici, a u manjem broju zanatlije.⁵²

⁵¹ *Zentai Újság*, 28. april 1944.

⁵² Mirnić, 56.

Az elszegényedett földműves- és iparosréteg annak ellenére, hogy a Délvidék visszacsatolásától kezdve újra és újra csalódnia kellett a beteljesületlen ígéretések miatt, a zsidóság deportálása után is arra számított, hogy részesülni fog a „zsidóvagyonból”: földből, üzletekből, árukészletekből... Ez ma már gyomorforgató, akkor azonban – a saját nyomoruktól – ezek az emberek bele sem gondoltak, vajon mi történhetett azokkal, akiknek a vagyonát képzeletben már felosztották egymás között (talán elhitték a propagandát, talán csak el akarták hinni)... S ezúttal is csalódnuk kellett.

A többség hallgatott, vagy legalábbis némán tűrte, hogy elvigyék a zsidókat. Persze a túlélők arról is vallottak, hogy akadtak jóérezsű, együtt érző emberek helyben, Szegeden és Baján is, de legalább annyian (ha nem többen) voltak azok, akik kezdettől fogva részt vettek a zsidók elleni atrocitásokban, és gúnydalokat költöttek ismert dallamokra, például a munkaszolgálatosokról:

„Elhangzott a szó
sok a behívó,
talicskázik már,
a Kohn és az Izsó.

Refrén:
Ásó, lapát, itt vagyunk,
érted élünk és halunk,
jaj, de bús az életünk,
meg kell döglөнünk!”⁵⁴

Végezetül hadd álljon itt – egyfajta viszonyításként – a volt Jugoszlávia zsidóságának teljes embervesztesége (te-

⁵⁴ Újházi Erzsébet (Zenta, 1919) közlése nyomán.

Ne znamo koliko njih je u partiju stupilo iz ubedenja, a koliko je njih samo palo pod uticaj demagoških obećanja Strelastih krstova. Upoređivanje podataka iz dve različite godine pokazuje da im je u Subotici broj članova opao, u Kanjiži se vidi drastičano smanjenje broja, dok u Senti nije bilo značajnog variranja u broju članstva. Vođa partije, Salaši je u svakom slučaju smatrao značajnim ovaj mali region, s obzirom da znamo da je među ostalim gradovima posetio i Sentu, ali samo nakon deportacije Jevreja. Na osnovu izveštaja senčanskih novina „stiže u grad 7. juna 1944. godine u 8 sati ujutro.” da bi posetio mesnu organizaciju partije⁵³ Detaljan izveštaj o poseti nije objavljen.

Osiromašeni slojevi zemljoradnika i zanatlija, uprkos tome što su se u više navrata razočarali zbog neispunjenih obećanja datih nakon pripajanja Južnih krajeva, računali su i na to da će nakon deportacije Jevreja dobiti udeo od „jevrejske imovine”: od zemlje, radnji ili trgovinske robe... Takva očekivanja danas izazivaju mučninu, ali u to vreme su ti ljudi živeli u krajnjoj bedi i nisu ni razmišljali šta se dogodilo sa onima čiju su imovinu u mašti već podelili među sobom (možda su i poverovali u propagandu ili su samo želeli da poveruju)... I ponovo su morali da se razočaraju.

Većina je ćutala ili je bar nemo otpela deportaciju Jevreja. Preživeli su, naravno, svedočili i o tome da su se našli i dobronamerni, saosećajni ljudi kako u lokalnu, tako i u Segedinu ili Baji, ali ih je bar toliko bilo (ako ne i više) koji su od početka učestvovali u zlostavljanju Jevreja i pisali pesme rugalice na poznate melodije, kao na primer sledeća o ljudima odvedenim na prinudni rad:

„Naredba je izdata,
Puno je regruta,

⁵³ *Zentai Újság*, 1944. júnus 7.

kintet nélkül az elhalálozás körülményeire), melyen belül elhelyezhetjük a Tisza-vidék zsidó közösségeinek veszteségét.

Terület	Zsidóság száma 1941-ben	A holokauszt áldozatainak száma
Szerbia	12.500	11.000
Bánság	4.200	3.800
Bácska , Baranya	16.000	13.500
Horvátország, Szlavónia, Szerémség	25.000	20.000
Szlovénia, Muraköz, Muravidék	1.500	1.300
Dalmácia	400	148
Bosznia-Hercegovina	14.000	10.000
Macedónia	7.762	6.982
Sandžak	300	260
Koszovó-Metohija	550	210
Crna Gora (Montenegró)	30	28
Összesen:	82.242	67.248

A jugoszláv zsidóság véráldozata (1941–1944)⁵⁵

A munkaszolgálat, valamint a deportálások következtében a háború után csak a nagyobb városok közösségei maradtak fenn szervezeten, hiszen ide – a nagy számok törvénye alapján – több túlélő tért vissza. A Tisza-vidék zsidósága szinte teljesen megsemmisült. Zentán még egy ideig tartotta magát, hiszen 256-an jöttek vissza, de a kö-

⁵⁵ Romano, 201. o.

Taljigaju ipak –
I Kon i Isak

Refren:

Ašov i lopata, evo nas;
Živimo i mremo za vas.
Život nam je prava mora,
I crknuti se, jao, mora!⁵⁴

Neka na kraju stoji na ovom mestu – kao neka vrsta upoređivanja – celokupni ljudski gubitak Jevreja u bivšoj Jugoslaviji (bez obzira na okolnosti smrti), u čije okvire možemo da uvrstimo i gubitke jevrejskih zajednica u Potisju.

Područje	Broj Jevreja 1941.	Broj žrtava Holokausta
Srbija	12.500	11.000
Banat	4.200	3.800
Bácska , Baranja	16.000	13.500
Hrvatska, Slavonija, Srem	25.000	20.000
Slovenija, Međumurje, Murska oblast	1.500	1.300
Dalmacija	400	148
Bosna i Hercegovina	14.000	10.000
Makedonija	7.762	6.982
Sandžak	300	260
Kosovo i Metohija	550	210
Crna Gora	30	28
Ukupno:	82.242	67.248

Jevrejske žrtve Jugoslavije (1941–1944)⁵⁵

⁵⁴Na osnovu svedočenja Eržebet Ujhazi (Senta, 1919).

⁵⁵ Romano, 201.

vetkező évtizedben, Izrael megalakulásával sokan a kitelepülést választották, s a kistérség legnagyobb közössége is végleg megszűnt.

Az 1990-es években – talán részben az akkori események következtében – feléledt az érdeklődés e közösségek iránt, ami nemcsak a múltjuk kutatásában mutatkozott meg, hanem abban is, hogy egy-két helyen (előbb Magyar-kanizsán, majd Zentán is) kezdtek rendszeresen megemlékezni a holokauszt áldozatairól. Ez még nem feltétlenül annak a jele, hogy az itt élő magyarság kész szembesülni múltjának e dicstelen részével, de a kezdetek biztatóak, és csak remélhetjük, hogy az idő múlásával erre sor kerül.

Posledica prinudnog rada i deportacije bila je da su nakon rata opstale samo zajednice organizovane u većim gradovima, budući da se u njih – po zakonu o velikim brojevima – vratilo više preživelih. Jevrejske zajednice Potisja su takoreći potpuno uništene. U Senti su se još jedno vreme održali, s obzirom da ih se iz logora vratilo 256, ali su tokom sledeće decenije, nakon osnivanja države Izrael, mnogi izabrali da se isele, čime je i najveća jevrejska zajednica ove male regije definitivno prestala da postoji.

Tokom 90-tih godina 20. veka – verovatno delom i kao posledica tadašnjih dešavanja – probudilo se interesovanje za ove zajednice, što se pokazalo ne samo u istraživanju njihove prošlosti, nego i u tome da su na dva mesta (prvo u Kanjiži, a nakon toga i u Senti) počeli redovno da se podsećaju na žrtve holokausta. To još nije nesumnjiv znak da su ovdašnji Mađari spremni da se suoče sa tim periodom svoje neslavne prošlosti, ali prvi koraci su obećavajući i ostaje nam samo nada da će kako vreme bude prolazilo i do toga da dođe.

IRODALOM

A. SAJTI ENIKŐ: *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó.

BRAHAM, RANDOLPH L.: *A magyar holocaust*. 1–2. kötet. Budapest, 1988, Gondolat Kiadó.

BRAHAM, RANDOLPH L. szerk.: *A magyarországi háborús munkaszolgálat. Túlélők visszaemlékezései*. Budapest, 1996, Teljes Evangéliumi Közösség.

DOBOS JÁNOS szerk.: *Senčanske žrtve fašizma 1941–1945*. Senta, 1966.

GONDA LÁSZLÓ: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Budapest, 1992, Századvég.

JELIĆ, DUŠAN: Prilog izučavanju učešća bačkih Jevreja u NOR-u naroda Jugoslavije. *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* br. 3 (1973), Beograd. 53–212.

JELIĆ, DUŠAN: Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada. In *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* br. 5 (1987), Beograd. 1–192.

KEPECS JÓZSEF szerk.: *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Budapest, 1993, Központi Statisztikai Hivatal.

KLAJN, LAJČO: *Genocid i kazna – na severu okupirane Jugoslavije (1941–1945)*. Novi Sad, 1991, YU Experti.

KOMORÓCZY GÉZA szerk.: *Magyarországi hitközségek. 1944 április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. I. Adattár (A–B)*. Budapest, 1994.

LEVNTAL, ZDENKO szerk.: *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*. Beograd, 1952, Savez jevrejskih op. Jugoslavije.

LITERATURA

A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004.

Braham, Randolph L.: *A magyar holokauszt I–II*. Budapest–Wilmington, 1988.

Braham, Randolph L. szerk.: *A magyarországi háborús munkaszolgálat. Túlélők visszaemlékezései*. Budapest, 1996.

Dobos János szerk.: *Senčanske žrtve fašizma 1941–1945*. Senta, 1966.

Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Budapest, 1992.

Jelić, Dušan: Prilog izučavanju učešća bačkih Jevreja u NOR-u naroda Jugoslavije. *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* br. 3 (1973), Beograd. 53–212.

Jelić, Dušan: Kratak pregled istorije subotičkih Jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada. *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* br. 5 (1987), Beograd. 1–192.

Kepecs András szerk.: *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Budapest, 1993

Klajn, Lajčo: *Genocid i kazna – na severu okupirane Jugoslavije (1941–1945)*. Novi Sad, 1991.

Komoróczy Géza szerk.: *Magyarországi hitközségek. 1944 április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. I. Adattár (A–B)*. Budapest, 1994.

Levntal, Zdenko szerk.: *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*. Beograd, 1952.

Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945. Összeállította Vértés Róbert. Budapest, 2002.

Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945. Összeállította Vértes Róbert. Budapest, 2002.

MIRNIĆ, JOSIP: Sistem fašističke okupacije u Bačkoj i Baranji. In *Zbornik za društvene nauke Matice srpske* br. 35 (1963), Novi Sad. 5–62.

MOLNÁR JUDIT: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben.* Budapest, 1995, Cserépfalvi.

MOLNÁR TIBOR: *Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús hősi halottjai.* Zenta, 2003, Dudás Gyula Múzeum.

PEJIN ATTILA: *A zentai zsidóság története.* Zenta, 2003, Thurzó Lajos Közművelődési Központ.

ROMANO, JAŠA: *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR.* Beograd, 1980.

ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2004, Osiris.

ŠOSBERGER, PAVLE: *Jevreji u Vojvodini. Kratak pregled istorije vojvodanskih Jevreja.* Novi Sad, 1998, Prometej.

ŽIGIĆ, TOMISLAV — Milić, Miodrag: *Jugosloveni u koncentracionom logoru Aušvic 1941–1945.* Beograd, 1989.

Mirnić, Josip: Sistem fašističke okupacije u Bačkoj i Baranji. *Zbornik za društvene nauke Matice srpske* br. 35 (1963), Novi Sad. 5–62.

Molnár Judit: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkörületben.* Budapest, 1995.

Molnár Tibor: *Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús hősi halottjai.* Zenta, 2003.

Pejin Attila: *A zentai zsidóság története.* Zenta, 2003.

Romano, Jaša: *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR.* Beograd, 1980.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2004.

Šosberger, Pavle: *Jevreji u Vojvodini. Kratak pregled istorije vojvodanskih Jevreja.* Novi Sad, 1998.

Žigić, Tomislav – Milić, Miodrag: *Jugosloveni u koncentracionom logoru Aušvic 1941–1945.* Beograd, 1989.

KÉZIRATOK

DOBOS JÁNOS: Senta 1941 godine. Senta, 1968 [lelőhely: Történelmi Levéltár, Zenta; Városi Múzeum, Zenta].

Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača a Vojvodini 1941–1944. 1946 [lelőhely: Zsidó Történelmi Múzeum, Belgrád].

VUKOV, G. NESTOR: *Žrtve fašizma sa teritorije opštine Kanjiža 1941–1945.* Kanjiža, 1975 [lelőhely: Történelmi Levéltár, Zenta].

VUKOV, G. NESTOR: *Adanske i molske žrtve fašizma 1941–1945.* Ada, 1975 [lelőhely: Történelmi Levéltár, Zenta].

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK, MÚZEUMI GYŰJTEMÉNYEK

TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR, ZENTA (TLZ)

F: 098 Ada község (1941–1944)

F: 108 Zenta megyei város (1941–1944)

VÁROSI MÚZEUM, ZENTA (VMZ)

- Történelmi gyűjtemény
- Fényképtár
- Zentai hírlapok gyűjteménye

RUKOPISI

Dobos János: Senta 1941. godine. Senta, 1968 [rukopis se nalazi u Istorijiskom arhivu Sente i u Gradskom muzeju Sente].

Saopštenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača a Vojvodini 1941–1944. 1946 [rukopis se nalazi u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu].

Vukov, G. Nestor: *Žrtve fašizma sa teritorije opštine Kanjiža 1941–1945.* Kanjiža, 1975 [rukopis se nalazi u Istorijiskom arhivu Sente].

Vukov, G. Nestor: *Adanske i molske žrtve fašizma 1941–1945.* Ada, 1975 [rukopis se nalazi u Istorijiskom arhivu Sente].

ARHIVSKI IZVORI, MUZEJSKE ZBIRKE

ISTORIJSKI ARHIV, SENTA (TLZ)

F: 098 Opština Ada (1941–1944)

F: 108 Zenta županijski grad(1941–1944)

GRADSKI MUZEJ, SENTA (VMZ)

- Istorijiska zbirka
- Zbirka fotografija
- Zbirka senčanskih novina

Jevreji prisilno izvedeni na javne radove u Senti 1941. godine
(Gradski muzej Senta – Istorijska zbirka)

Közmunkára kivezényelt zsidók Zentán 1941-ben
(Zentai Városi Múzeum, Történeti gyűjtemény)

Jevreji prisilno izvedeni na javne radove u Senti 1941. godine
(Gradski muzej Senta – Istorijska zbirka)

Közmunkára kivezényelt zsidók Zentán 1941-ben
(Zentai Városi Múzeum, Történeti gyűjtemény)

Jevreji prisilno izvedeni na javne radove u Senti 1941. godine
(Gradski muzej Senta – Istorijska zbirka)

Közmunkára kivezényelt zsidók Zentán 1941-ben
(Zentai Városi Múzeum, Történeti gyűjtemény)

Ferenc Salaši u Senti, 7. jun 1944.
(Gradski muzej Senta – Istorijaska zbirka)

Szálasi Ferenc Zentán, 1944. június 7.
(Zentai Városi Múzeum, Történeti gyűjtemény)

Ferenc Salaši u Senti, 7. jun 1944.
(Gradski muzej Senta – Istorijska zbirka)

Szálasí Ferenc Zentán, 1944. június 7.
(Zentai Városi Múzeum, Fotóéneti gyűjtemény)

ános

széde

ltusztárca
itájában

A délvilág elsőszori költségvetése. Nekem a délvilág Magyarországonként kultusztárca fogom ezt iskolapolitikájában tekintetelműre jelezni.

Általános költségvetés. Amikor csak 5000 pengő állt a rendelkezésre. Áttartottak 1935-ös 70 millió költségvetést, 278 millió, az ugyanerre az évre, amely alatt a költségvetés, amikor egy-egy állás elhelyezése is kevesebb állás, mert szokásos, a kedvelése alatt a tanári és tanári rendelmi állás.

277 millió, a többet a zsidókkal szembeni hátrahagyott költségvetés első felvételénél amoknál és 200 pengőt, millió pengővel kevesebb a kultusz-

miniszter ur szűkmarkúságát jelenti a baruházási célokra fordított összeg redukálása, hanem oka ennek az a kényszerítő körülmény, hogy kevés az anyagunk a háborús kisdásokra, hadicélokra kell fordítani minél többet. Nem kevésbé ok az, hogy éppen a felszabadult Délvidéken mutatkozott drámai hiány az iskolák terén, az iskolapótlatok tartozása, a személyi és dologi kisdárok pótlása akkora összegeket vett igénybe, hogy baruházásokra nagyobb összeg nem maradt. Akkora hiányok vannak éppen a Délvidéken, hogy ha ez az ötmillió pengő mind erre a vidékre eszik, akkor is kevés volna a hiányok pótlására.

Annak bizonyosságára, hogy a kultusz-kormány szíven viseli a tanári és tanítói kar igényeit, szolgáljon fényes bizonyítékul az a tény, hogy már az 1942. évi költségvetésben számos helyettesítőt és helyettesitanári állást szerveztek át, az ideai költségvetésben pedig a gimnáziumoknál 318 helyettesitanári állás lett rendes tanári állású átszervezve, a liceumokban és a középiskolákban 40, a kereskedelmi iskolákban 80, a polgári iskolákban 276 helyettesitanári állást szerveztek át a következő évre rendes tanári állású, a népiskoláknál pedig 2176 helyettesitanitóból lesz a következő év folyamán rendes tanító. Tehát a két évnél tovább szolgáló összes tanítók és tanárok helyettesitanitóból és tanárokból rendes tanítók és tanárok lettek. Ez olyan eredmény, hogy pár évvel ezelőtt kezdő pedagógusaink álmodtak sem mertek gondolni arra, hogy ezt a gyors előre haladást elérhessék a rendes tanítókká és rendes tanárokká legyenek, mert még nem is olyan régen 35-40 éves helyettesitanitók és tanárok általánosok voltak akik ma azonban már révben értek.

(Fclty. köv.)

Szabadkára kell bevonulni a zentai zsidóknak

A Budapesti Közlöny csütörtöki száma közli a honvédelmi miniszter rendelkezését a zsidó hadkötelesek jelentkezéséről, összeírásáról, illetőleg behívásáról. A rendelkezés szerint az 1942. évi XIV. t. c. 3. szakaszának 3. bekezdése értelmében zsidóknak tekintendők közül egyelőre az 1909-1918 években született hadkötelesek, az I. II. III. járadékosztályba sorolt hadirokkantok kivételével, katonai (kisegítő) szolgálat teljesítése végett bevonulni tartoznak, akiket pedig nem soroztak be vagy nem voltak katonák, azokat igénybe veszi és jelentkezésre kötelezi a miniszter. Az illetékes hadtest területén a közérdekű munkaszükségleténél kell jelentkezniük, mégpedig az 1911, 1914 és 1917-ben november 25-én, az 1910, 1913 és 1916-ben december 15-én, az 1909, 1912, 1915 és 1918-ben január 15-én kötelesek bevonulni és jelentkezni. A miniszter által engedélyezett halasztások vagy mentesítések érvényben maradnak. A behívottak saját költségükön utaznak, de a III. osztályú vasúti jegy árát visszatérítik.

A behívottak, illetőleg jelentkezésre kötelezettek vigyék magukkal minden katonai okmányukat, esetleg keresztleveleiket. A bevonulók csak bakancsot és sapkát kapnak, ezért vigyenek magukkal felszerelést és meleg holmit. Aki kötelezettségének eleget nem tesz, azt szigorúan megbüntetik.

A miniszteri rendelet második részében azokat a férfiakat, akik zsidóknak minősülnek és 1894. január elsejétől 1924. decem-

Odazivanje senčanskih
Jevreju radne jedinice
vojske
(Zentai Újság – Senčanska
novine – 22. novembar
1942.)

A zentai zsidó
munkaszolgálatosok
bevonulásáról
(Zentai Újság, 1942.
november 22.)

ZENTAI ÚJSÁG

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:
Egy évre 31 P. 30 L., Félévre 15 P. 30 L.,
3 hónapra 7 P. 30 L., 1 hónapra 2 P. 60 Fillér

Független politikai, gazdasági
és társadalmi lap

Megjelenik hetenként 3-szor
Szombat, pénteken és vasárnap

Letűnt csillagok

Államvédelem és belbiztonsági intézkedés következtében a déli végekről eltávolították a suttogó propagandát, a paktáló és destruáló elemek csillagos képviselőit.

Nem vagyunk kíváncsiak, hogy hová távoztak, de magánygyússal tölti el mindenkit, hogy nem látjuk jelleget az elhagyottak, titkolt sejtelt ábrándokat a nem észre nem kaptakuk mirjának bűreit.

Nincs bennünk kétség, de megelégedésrel tölti el minden keresztény magyart az állambiztonság déli vidéki védelmének ama szükségessége folytán úgy vélték, nem sokáig tart kiváltságos fajuk csillagos megjelölése a azt a tudatot képviselték és terjesztették, hogy mihamarabb visszajönnek arra a glóriás magaslatra, a honnan valamikor mindenki lenéztek, aki nem fájta jukbéli. Ezen tudat suttogó propagandája költötte össze őket a a mindenkor készség, hogy államvédelmünkkel bármikor készek voltak az ellenség titkos ügyüknek ki-azorgálatlan a sejtét fújuk, a maguk bűnük megmentése érdekében.

Szükséges volt tehát a déli háttérrel biztonságának érdekében a megbízhatatlan elemektől megintztítani a végeket.

S most, hogy elmentek a keresztény társadalmunk még fokozottabban kell őriztetni, nyitott szemmel járni; a kivágtott felely haeg egy darabig még látszani fog, rossz emlékük még egy ideig kísértetni fog, de azután már úgy fogunk rájuk gondolni, mint egy hűdte álomra.

Vagyunk természetesen befolyás az államügyekben, — azonban idegen fajtáruk minden mohóságával összeeszedték, összeagygyítotték.

Különben már eddig is elég sokan vannak gyilkos politikájuk következményeként bombasújtott áldozatai a keresztény magyar életnek, akiknek kárnyhítése az állam nyakába szakadt.

A zsidó üzletek és áruk sorsa

Ma, amikor a kereskedelmi életből kiszorították a magyarság parasztait, ávaszados kintakmányolói, eljött az idő, hogy az általuk összehárcolt vagyon visszakerüljön azok kezébe, akikől azt kitaró és szűnő üzemleikkel elvonták: a magyarság kezébe. Hiszenk és tudjuk, hogy a zsidó ingatlanok hamarosan magyar munkás szorgalmas és áldó munkája nyomán fogják gyarapítani nemzeti termelésünket a blauk kormányunkban, hogy a tekintetben az intézkedéseket sürgősen megtezz.

A legújabb rendelkezéssel beszárt zsidó üzletek még mindig óriási rakományait, a zsidó kereskedők által törvényellenesen eldugott, „jobb időkre” tartalékoit áruit szintén vissza kell juttatni a magyarságnak. Itt, a visszajuttatásnál azonban vigyázni kell! Már megindult a történet egyesek részéről, hogy a zsidó üzleteket és árukat maguknak megazerezzék a rokonai, barátai vagy egyéb összeköttetésük révén azokat megkeperintették Itt kell vigyázni, és itt terbeli a felelősség azokat, akik majd a juttatásokat intézik. Szem előtt kell tartani, hogy a zsidó áruk a magyarság szeszességétől lettek elvonva, különösen népünk szegényebb rétegeitől, akik nem voltak abban a helyzetben, hogy maguknak és családjaiknak a legszükségesebbeket beszeressék, tehát nem egyeseknek, hanem a magyarság szeszességének kell azokat visszajuttatni. Nem lenne igazságos, hogy néhány ember kapja a roppant üzletit, fia, és egyéb rakításokat, hogy azokat aztán, hozzátapra a mai fekete haszonkulcsot, talán még drágábban szőzza a magyarság nyakába, mint a zsidó kereskedő tette volna. Nem lehet néhány embert megajándékozni a egyesekkor ezet — meg ezer sze-

gény magyart elzárni attól, hogy egy nagyon csekély részt és is kapjon — nem ingyen — a tőle elvett értékből.

Nem tudjuk még, hogy hogyan fog az illetékes hatóság a tekintetben intézkedni. Leghelyesebb az volna, ha városunkban példát nyújtásunk arra, hogy hogyan elégtűnk ki igazán a „köz” érdekét. Ugy, hogy nem juttatnánk egyetlen zsidó üzletet senkinek, hanem az üzletek kényszerű a közéleti hivatal útján, megfelelő szakember vezetésével, lallási éron, minden határon kizárásával kiáramlításnak megállapítva a személyenként vagy család részére vásárolható mennyiséget. Így városunk minden lakója részesülne a zsidó vagyontól. Különösen a szegényebb néprétegek érdekemelné már meg, hogy egyszer megfelelő olcsó áruhoz jusson. Arra azonban vigyázni kellene, hogy a zsidó üzletek áruit feltétlenül itt, Zentán kerüljenek forgalomba a nem engedni, hogy azokat, vagy azoknak csak egy részét is bárholvá elszállítsák.

Bizunk városunk vezetőiben és zemsíjük, hogy ezt a nagyon fontos kérdést a közhatalusoknak megfelelően fogják elintézni.

B. B.

Hol vagyunk hát?

(Folytatás.)

Ezen íróvny szeriort naprazsónokkal a szerződés szóbeliség is megköthető, amikor is a naprazsón munkázatszólványát a munkaadó kívánására tartozik annak átadati.

Az így közteli szerződésnek megzolgált a törvény értelmében könteltek és a büntetőszabályokból a munkások segítségzése céljára segítségnyújtást kellett láttatni az 1928. évi II. t. e. 71. § a szeriort.

Mielthogy sem a szerződésnek megköthetőség, sem azok betartását a multban bizony leideg nem ellenőrizték, — a segítségnyújtás csak névleg láttatik és azokból munkájálat intézményeket nem létteltek.

Az első kamoly lapés több köntelátalan 1920. évi XVI. t. e. munkázálati la-

Novinski članci o deportaciji
Jevreja
(Zentai Újság – Senčanske
novine – 28. april 1944.)

Hírlapcikk a zsidók
elszállításáról
(Zentai Újság, 1944. április 28.)

M á s e l a t .-

M. kir. rendőrség szegedi Felügyeleti Körzetének Szemlélője,
M. kir. Rendőrség Szeged, Szám: 6163/1944, res. Targy: Zsidók lakáslyének
Kijelölése.

A M. kir. Rendőrség az országot rövid időn belül megvizsgálja a zsidóktól. A tisztogatást területrészeként rendeltem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és kerri való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egy része a rendészeti hatóságok által kijelölt zsidó épületekben, illetőleg Ghetto-kban nyer elhelyezést. Kivételt képeznek a hadifentennségi üzemekben, bányákban és nagyobb vállalatoknál, főlegirt e-keknél alkalmazott zsidó szakképzett zsidók, akiknek azonnali felváltása az üzem termelését nem akadályozza. A hadifentennségi üzemeknél, bányáknál és vállalatoknál azonban a felváltást azonnali végre kell hajtani, és azok élére, az illető vállalat, üzem, stb. személyzetéből a legmegfelelőbbet kell teljes joggal állítani. Ezeket a törvényhatóságok által kiküldött bizottságok állapítják meg. Pótlásukról a hatóságok már most gondoskodjanak, miát azonban a leváltás lehetősége megvan, melyre a területileg illetékes közigazgatási hatóságok vezetőjének törekednie kell, hogy ez előbb megtörténhessen, azonnal lehetősége egy szakképzett gondekot jelöljön ki és állítsa az üzem vagy vállalat stb. élére teljes joggal felelősséggel. A zsidók összeszedését a területileg illetékes rendőrség és a m. kir. rendőrség végzi. Szükség esetében a rendőrség városokban a m. kir. rendőrségnek karhatalmi segélyt nyújt. A német biztosság rendőrség tanácsadószerveként a helyszíntre ki fog szállítani, akikkel a zavartalan együttműködésre különös súlyt kell helyezni. A városi törvényhatóságok a zsidók számáról nyilvántartást vezetve a megfelelő helyen és számban azonnali létesítsenek gyűjtőtáborokat, ezek helyét a közbiztonsági alkalmatlanságok jelentsék be. Minden városban vagy nagyobb községben, ahol a zsidók számaránya kiadta zsidó épületek létesítését indokolja, ezeknek a kijelölésére a rendőrség saját hatáskörükben már most intézkedjenek, mert a gyűjtőtáborokba szállított zsidókat azonnali szigorú ellenőrzés alá kell vonni. Az épületeket kell kijelölni, ahol zsidók elhelyezést. Zsidó épületek közül az ottlakó nem zsidó számarányukat a rendőrség a zsidók által kiirtott hássaló értékű és bérli lakásokban a megfelelő helyen részben végrehajtott tisztogatási akció befejezését követő 30 napon belül telepítse ki, hogy a gyűjtőtáborokból kihelyezett zsidókat a kijelölt épületekben annakidején azonnal el lehessen helyezni. Zsidók összegyűjtésével és elszállításával egyidejűleg a helyi hatóságok a zsidókat jelöljenek ki, amelyek a zsidók lakását és üzleteit az eljáró rendőri és csendőri községekkel együtt lezárják és külön-külön azonnal lepecsételik, a kulcsokat a zsidó nevével és pentes lakcímmel ellátott és lepecsételt beritekekben az eljáró községek a gyűjtőtábor parancsának adják át. Ezeket a remlando tárgyakat és azokat az előállított értékeket, amelyek termelési célokat nem szolgálnak, a városi hatóságok és községi előljáróságok veszik át. Ezeket elsőszorban a hevenység és közbiztonsági szempontokból helyi közellátás céljaira kell igénybe venni. Érték és érték/arány, ezüstérmék, részvények stb./ az előbb említett eljáró szervek veszik át és azok ártalmatlanságát feltűntető rövid leírásokat készítenek, amelyek ellenében adják át a városi hatóságok és községi előljáróságoknak. Ezeket az értékeket a községi előljáróságok 3 napon belül a tisztogatási terület központjában székelő Nemzeti Bank fiókjához tartozóknak szállítják. Ezeket a központokat a községi hatóságok vezetői vezetik, a rendészeti szervek esetenként

Naredba lokalnoj samoupravi
u vezi sabiranja i deportacije
jevrejskog stanovništva
(Istorijski arhiv, Senta, F: 098 za
Opštinu Ada 1941-1944)

Az elszállítás fegyelként vonaton, szükség esetén városi, illetve községi előjáróságok által kiküldelt előlegtelek törté-
 jék. Az elszállítandó zsidók csak a rajtuk lévő ruházatot, legfel-
 jebb két váltás fehérneműt és fejüként legalább 14 napi élelmet,
 továbbá legfeljebb 50 kg-s poggyaszt, melyben az ágyneműk, takarók
 matracok súlyra is megfoglalhatnak, vihetnek magukkal. Pénzt, ékszereket
arany és más értéktárgyakat nem. A zsidók összeszedését, az alábbi
 sorrendben kell megamateríteni/ hagyni a kihagyandókat/.
 1. Rendelkezésre állnak az összes karhatalmi századok és a neki aláren-
 delt tanalakulatok. Karhatalmak igénylésénél legyenek figyelembe
 véve, hogy a terület határait csak lezárása addig kell tartása, amíg a
 zsidók összeszedése a megszűnt kerületekben is megtörténik. Az össze-
 szezedésre vonatkozóan a csanádkerületi parancsnokságok és rendőrha-
 társágok lépjenek egymással szoros érintkezésbe, hogy a tisztogatási
 akció együtt egyidőben és közösen történjen. A lakásokba fel nem talált
 zsidók körözését a szakasos módon jelen rendeletben való hivatalos-
 sal kérje. Lakásaikkal egyébként úgy kell eljárni, mint az előgett
 zsidókéval. /Kihagyva a kihagyandókat/
 2. Felhívva a hatóságok figyelmét arra is, hogy az idegenek állanak
 területéről idegenekül összes zsidók kivétel nélkül a kommunikatív
 egyenlő elhasas alá esnek, tehát kivétel nélkül gyűjtőtáborokba helye-
 ztetendők.
 3. Kétes zsidók szintén a gyűjtőtáborokba szállítandók, tisztázásuk
 után.
 4. Jelen rendelet a szigorúan alkalmazandó kezelendő a hatóságok,
 illetőleg parancsnokságok vezetői felelősek azért, hogy erről senki
 a tisztogatási akció megkezdése előtt tudomást nem szerezzen. Kapják;
 /Kihagyva a kihagyandókat/
 Budapest, 1944. évi április hó 7.-én.

nemzeti vagyon megőrzésére, leg-
 keltebb képvény névelésére
 dől, hogy az igen nagy értékű
 könyv, plátin, arany és ezüst
 tárgyakat illetően, nemzeti vagyon
 védelmi és illetékes hatóságok
 a városi elöljáróságok által
 ma. Ada 1944 máj.

Csankovits

Bakó Igazoló esk.
 államtitkár.

ADA NAGYKÖZSÉGE
 1944. évi 24.
 70 res
 Mell.
 Helyezés: Helyezés: Helyezés:
 76

Törvényes utó
 Ada 1944. máj. 24.
 Főjegyzős
 Zenta

A ki. Megnyitva az 6463/900
 944 máj. 24. napján kelt határozat alapján
 jelenem, hogy Ada Községben igen
 nagy mennyiségű értéktárgyat, kasszát
 a községi elöljáróságok magán-
 vejezt. Az értéktárgyakat ingóság
 de a hivatalos beszállítás nem is
 jött megjelölésre igen nagy mennyiségű

Utasítás a helyhatóságoknak
 a zsidók összegyűjtésével és
 elszállításával kapcsolatban
 (Történelmi levltár, Zenta, F: 098
 Ada község 1941-1944)